

Mateusz Mataniak
(Uniwersytet Jagielloński)

**Administracja Tymczasowa Cywilna - Rada Administracyjna Cywilna -
C. k. Rada Administracyjna Miasta Krakowa i Jego Okręgu.
Przeobrażenia w zarządzie byłego Wolnego Miasta Krakowa po upadku
powstania krakowskiego (6 III 1846- 31 XII 1847)**

Civil Temporary Administration - Civil Administrative Council - C. k. Administrative Council of the City of Krakow and its District. Transformations on the board of the former Free City of Krakow after the fall of the Krakow Uprising (6 III 1846- 31 XII 1847)

Key words: Administrative Council, Free City of Krakow, public administration, officials

Annotation: The article presents the most important changes in the organization of the administrative apparatus in the period of liquidation of the Free City of Cracow and its incorporation into the Habsburg Monarchy (1846-1847), especially regarding the Administrative Council in its various development phases. The article also discusses in detail the organization, the mode of operation and the scope of competences, both of the Council operating in pleno as well as its departments. The authorities and institutions subordinate and co-operating with the Administrative Council were also briefly characterized. The study was based on source materials from the National Archives in Cracow, government dailies and the Cracow press.

Гражданская временная администрация - Гражданский административный совет - И.К. Административный совет города Краков и его округа. Трансформации в управлении бывшего Свободного города Кракова после падения Краковского восстания (6 марта 1846 года - 31 декабря 1847 года)

Ключевые слова: Административный совет, Свободный город Краков, государственное управление, чиновничество

Аннотация: В статье представлено самые важные перемены в организации административного аппарата в период ликвидации Свободного города Краков и его инкорпорации до Монархии Габсбургов (1846-1847), особенно касающиеся Административного совета. Тщательно описана тоже организация, процедуры производства и полномочия так Совета действующего в общем заседании как и его отделений. В статье читатель нейдет тоже сокращенную характеристику органов и учреждений подведомственных или сотрудничающих с Административным советом. Работа основана на источниковом материале с Национального архива в Кракове, правительственных изданиях законов и краковской прессе.

W niniejszym artykule ukazano przemiany organizacyjne, które objęły administrację rządową na terytorium Wolnego Miasta Krakowa (dalej: WMK), w rezultacie stłumienia przez Austriaków powstania krakowskiego (tzw. „rewolucja krakowska”), na przełomie lutego i marca 1846 r. Przy pisaniu tekstu podstawową rolę odegrały materiały źródłowe z Archiwum Narodowego w Krakowie (zespół: „Archiwum Wolnego Miasta Krakowa”), zwłaszcza tzw. akta senackie. Wzięto pod uwagę również dzienniki rządowe i krakowską prasę, a także opracowania poświęcone dziejom Krakowa w pierwszej połowie XIX w. Uwagę skoncentrowano na dokładniej dotąd nie przebadanych wydarzeniach z zakresu bieżącego zarządu obszarem byłej Rzeczypospolitej Krakowskiej, pośpiesznie integrowanej z cesarstwem austriackim. Artykuł podzielono na trzy części. W pierwszej, oprócz tła politycznego, przedstawiono kolejne fazy rozwojowe administracji rządowej, pod nazwą: Administracja Tymczasowa Cywilna, Rada Administracyjna Cywilna oraz c.k. Rada Administracyjna Miasta Krakowa i Jego Okręgu, w okresie 6 III 1846- 31 XII 1847. W części drugiej omówiono zasady organizacyjne Rady Administracyjnej (w tym jej wydziałów), tryb funkcjonowania oraz ramy kompetencyjne. Część trzecią poświęcono działalności urzędów i instytucji podległych Radzie lub z nią współpracujących¹.

Część I

Jak wyżej wspomniano, powodem wprowadzenia zmian w zarządzie Krakowa wraz z jego okręgiem, był upadek powstania krakowskiego. Wybuchło ono 22 II 1846 r. Jednakże jeszcze kilka dni wcześniej, 18 II 1846 r. w obliczu narastającego napięcia rewolucyjnego gen. Ludwik Collin, wykonując polecenie rezydenta (Ignacy Liehmann de Palmrode) wprowadził do Krakowa austriackie oddziały wojskowe, co spotkało się ze sprzeciwem Senatu Rządzącego (rząd WMK). 22 II przeprowadzono ewakuację przedstawicieli ówczesnego establishmentu, czyli rezydentów „Trzech Mocarstw Opiekuńczych” (Austria, Rosja i Prusy), ks. Jana Schindlera (prezes Senatu), szefa Dyrekcji Policji (Franciszek Kroebl) oraz komendanta Milicji (Ludwik Csala), wraz z oddziałami Milicji i Żandarmerii. Uprowadzenie członków rządu spowodowało faktyczne zawieszenie jego działalności, chociaż w mieście urzędowały jeszcze dwa wydziały Senatu: Wydział Spraw Wewnętrznych (pod przewodnictwem Wincentego Szpora) oraz Wydział Dochodów Publicznych i Skarbu (pod kierownictwem Konstantego Hoszowskiego)².

W kolejnych dniach Kraków pozostawał pod kierownictwem Rządu Narodowego i dyktaturą Jana Tyssowskiego, a także samozwańczego „Naczelnika Narodu Polskiego”, profesora Michała Wiszniewskiego³. Po upadku powstania miasto ponownie opanowały

¹ Artykuł powstał w znacznej mierze na bazie rozprawy doktorskiej, przygotowanej w Katedrze Historii Administracji i Myśli Administracyjnej UJ („Rada Administracyjna. Studium z dziejów administracji krakowskiej w połowie XIX wieku”) i obronionej w 2014 r. (promotor: prof. dr hab. Dorota Malec).

² W. Kopff, *Wspomnienia z ostatnich lat Rzeczypospolitej Krakowskiej*, „Biblioteka Krakowska” nr 31, Kraków 1906, s. 78-79; J. Louis-Wawel, *Kronika rewolucji krakowskiej w roku 1846*, Kraków 1898, s. 204; J. Bieniarzówna, *Z dziejów liberalnego i konspiracyjnego Krakowa (1833-1846)*, „Biblioteka Krakowska” nr 106, Kraków 1948, s. 113-114.

³ Szerzej zob. np. H. Żaliński, *18 lutego-3 marca 1846. Czternaście dni, które wstrząsnęły Krakowem* [w:] idem, *Kraj, emigracja, niepodległość. Studia i szkice*, Kraków 2006, s. 148-163; M. Śliwa, *Rok 1846 w Galicji i późniejsza rewolucja 1848* [w:] *Rok 1846 w Galicji. Ludzie-wydarzenia-tradycje. Zbiór studiów*, red.

wojska państw zaborczych, w pierwszej kolejności oddziały rosyjskie (3 III), a następnie austriackie i pruskie⁴. Początkowo przedstawiciele „Najjaśniejszych Dworów” byli zainteresowani w zachowaniu Senatu, o czym może świadczyć treść jego odezwy do „obywateli Wolnego Miasta Krakowa i Okręgu” (3 III). Oprócz wezwań do zachowania ładu i porządku, zawierała ona polecenie dla urzędników rządowych, aby powrócili na dawne stanowiska („na swe miejsca, dla pełnienia obowiązków”)⁵.

Ostatecznie Senat został przez Austriaków (reprezentowanych przez gen. L. Collina) „uznany za rozwiązany”, co spotkało się z aprobatą przedstawicieli strony rosyjskiej (gen. Rudiger) i pruskiej (gen. Bezak). W jego miejsce ustanowiono Administrację Tymczasową Cywilną Wolnego Miasta Krakowa i Jego Okręgu, z zadaniem załatwiania „bieżących interesów wewnętrznych”. W jej skład miał wejść J. Schindler oraz pozostali członkowie Senatu, jednakże ze względu na fakt, iż większość z nich nie powróciła jeszcze do Krakowa, jej tymczasowym przewodniczącym mianowano senatora Wiktora Kopffa⁶. 4 III komendanci wojsk sojuszników wydali odezwę do mieszkańców Krakowa, w której prowizorycznie określili zasady wykonywania okupacji wojskowej, zakomunikowali też wprowadzenie stanu wyjątkowego („stan zamknięcia wojennego”) oraz ustanowienie wojskowej Komisji Śledczej. Bezwzględnie ścigane miały być osoby biorące udział w wydarzeniach rewolucyjnych, zdawana ukrywana broń itd.⁷.

7 III „Tymczasowym Naczelnikiem Administracji Wojskowej i Cywilnej Kraju tutejszego” został mianowany gen. hr. Henryk Castiglione. Stało się to na podstawie upoważnienia Konferencji Rezydentów dla gen. L. Collina i I. Paniutina. Administracja Tymczasowa Cywilna miała „bezzwłocznie poddać się pod rozkazy rzeczonoego generała, który pozostawiwszy sobie policję wyższą i nadzór nad cudzoziemcami, oddał kierunek innymi sprawami przewodniczącemu w Administracji Cywilnej”⁸. Należy odnotować, że przez kilka miesięcy swoje obowiązki nadal wykonywali rezydenci „Mocarstw Opiekuńczych”⁹.

M. Śliwa, Kraków 1997, s. 7-20; M. Tyrowicz, *Jan Tyssowski i rewolucja 1846 r. w Krakowie. Dzieje porwy i pokuty*, Kraków 1986, passim.

⁴ J. Bieniarzówna, J. M. Małecki, *Dzieje Krakowa*, t. 3: *Kraków w latach 1796-1918*, Kraków 1979, s. 107-108.

⁵ Uchwała Senatu Rząd. z 3 III 1846 nr 831 (nr obrad 686), „Dziennik Główny Senatu Rządzącego, styczeń, luty, marzec 1846, od nr 1-1284”, Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej: ANKr), zespół „Archiwum Wolnego Miasta Krakowa” (dalej: WMK), sygn. WMK V-487. Odezwę wydrukowano w 1000 egzemplarzy w Drukarni Akademickiej.

⁶ W. Kopff, dz.cyt., s. 89-90; A. Chmiel, *Ustrój Krakowa lat 1790-1866*, cz. IV: *4 marca 1846-30 czerwca 1853*, ANKr, zespół „Spuścizna Adama Chmiela”, sygn. ACh 39, k. 301-302.

⁷ K. Bąkowski, *Kronika Krakowska 1796-1848*, cz. III: *od r. 1832 do 1848*, „Biblioteka Krakowska” nr 42, Kraków 1909, s. 193-194; „Gazeta Krakowska” nr 46 z 5 III 1846.

⁸ „Gazeta Krakowska” nr 50 z 10 III 1846; K. Bąkowski, dz. cyt., s. 195; W. Kopff, dz. cyt., s. 90-91. Zob. E. Barwiński, *Organizacja władz w Galicji 1772-1918*, ANKr, zespół „Teki Eugeniusza Barwińskiego”, sygn. B 4, k. 245; Biogram Castiglione: *Encyklopedia Krakowa*, Warszawa-Kraków 2000, s. 101 oraz C. Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, t. II, Wien 1857, s. 309. W. Kopff określił Castiglione następująco: „Galicjanin, człowiek ostry, ale sprawiedliwy i ludzki”. Był on zarazem komendantem krakowskiego garnizonu (do V 1848).

⁹ Austrię reprezentował, oprócz Liehmana de Palmrode, August baron de Baum; Prusy- Ludwik

Do pierwszych zadań nowej administracji należało zaopatrywanie wojsk okupacyjnych w żywność, co nie było zadaniem łatwym, wobec trudnej sytuacji apro wizacyjnej Krakowa. Administracja zażądała więc specjalnego upoważnienia dla dodatkowego finansowego obciążenia miasta. Do Wiednia udał się W. Kopff chcąc uzyskać, również dzięki wstawiennictwu J. Schindlera, zredukowanie obciążeń do nakazu dostarczania „kwater, posłania, drewna, światła i słomy”¹⁰. Jego misja zakończyła się częściowym powodzeniem, aczkolwiek oprócz konieczności uiszczenia składki kwaterunkowej, 16 III właściciele domów zobowiązano do dostarczenia dodatkowych sienników, proporcjonalnie do opłacanego podatku dymowego¹¹. Pod koniec miesiąca pojawił się nakaz „zaopatrywania wojska stojącego w koszarach zamkowych”, co władze wojskowe wyceniły na 67 213 złp 10 gr.¹² W każdym razie, położenie materialne Krakowian stawało się coraz cięższe¹³.

Dla władz okupacyjnych kluczowe było zapewnienie ładu i bezpieczeństwa, w tym ściganie osób podejrzewanych o przynależność do „rewolucyjnego spisku”. W związku z tym ukazało się ogłoszenie Dyrekcji Policji nakazujące opuszczenie terytorium WMK przez wszystkich obcokrajowców; nie dotyczyło ono jedynie osób, które „do pobytu w kraju tutejszym przepisany legalnymi passportami lub innymi szczególnymi pozwoleniami były zaopatrzone”¹⁴.

Jeśli chodzi o działalność utrzymanej na razie polskiej (właściwie: polskojęzycznej) administracji, należy odnotować, że w pierwszym miesiącu działalności Administracja Tymczasowa Cywilna zebrała się 21 razy (w dn. 6-7, 9-14, 16-21, 23-24, 26-28 oraz 30-31 III), z czego w 19 posiedzeniach wzięli udział W. Kopff, K. Hoszowski, W.

Wilhelm de Engelhardt i Chrystian Bogumił Klein (sekretarz), Rosję- Ernest baron d' Ungern Sternberg oraz dwaj sekretarze (Konstanty de Tchewatty, Bazyl de Malein). *Kalendarzyk polityczny krakowski na rok 1846*, Kraków 1846, s. 17-18. Działali oni pod postacią tzw. Konferencji Rezydentów.

¹⁰ W. Kopff, dz. cyt., s. 93; K. Bąkowski, dz. cyt., s. 195; „Gazeta Krakowska” nr 47 z 6 III 1846.

¹¹ Obwieszczenie Administracji Tymczasowej Cywilnej z 16 III 1846 nr 1030, „Dziennik Rządowy Wolnego Miasta Krakowa i Jego Okręgu” (dalej: Dz. Rząd. WMK) z 17 III 1846 nr 31-32, s. 121-122. Sienniki miały być uszyte z mocnego płótna, ich długość wynosił 3,5 łokcia, szerokość 1 łokieć 18 cali. Obowiązek dotyczył również „instytutów dobroczynnych, klasztorów żebraczych oraz domy rządowe i akademickie”.

¹² Obwieszczenie Adm. Tymcz. Cyw. z 27 III 1846 nr 1208, Dz. Rząd. MK z 31 III 1846 nr 38-39, s. 149-150. Dostawy dotyczyły 6800 prześcieradeł i 3600 koców. Zob. szczegółowe wyliczenia dotyczące osób płacących podatek osobisto-klasyczo-przemysłowy w 1845 r.

¹³ Jak zanotował prof. UJ Fryderyk Hechel: „Ucisk, drożyzna żywności, obawa głodu, aresztowania, ścisłe zamknięcie miasta i tym podobne nieprzyjemności; każdy protektor 2000 żołnierza tutaj przeznaczył, a tak biedny kraj nasz 6000 protektorów karmić musi; kiedy tak dłużej potrwa, to panowie opiekunowie swoją pupilkę w całym znaczeniu słowa zjedzą”. Cyt. za: K. Mrozowska, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1795-1850* [w:] *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1765-1850*, t. II, cz. I, red. K. Opalek, Kraków 1965, s. 209.

¹⁴ Obwieszczenie Dyrekcji Policji z 26 III 1846 nr 4171, Dz. Rząd. WMK z 31 III 1846 nr 38-39, s. 152-153; Reskrypt Naczelnika Administracji Cywilno-Wojskowej z 22 III 1846 nr 167. Pozostali mieli się zgłosić do Dyrekcji Policji w terminie 14-dniowym, dla „uzyskania paszportów umożliwiających wyjazd do kraju pochodzenia”. Zwolnienie dotyczyło m.in. oficjalistów prywatnych, subiektów i terminatorów, ale także obywateli austriackich i rosyjskich, którzy nabyli obywatelstwo („poddaństwo”) WMK z tytułu zamieszkiwania w nim przed 25 XI 1836. Gen. Castiglione zastrzegł sobie prawo decyzji wobec osób, które „usprawiedliwią swój pobyt w b. WMK”.

Szpor, Jacek Majewski, Antoni Bystrzonowski i Ludwik Sobolewski¹⁵. W kwietniu Administracja odbyła dziewięć posiedzeń (w dn. 1, 3-4, 7, 9, 14-15, 17 i 20 IV)¹⁶.

Reskrypt Naczelnika Administracji Cywilno-Wojskowej z 22 IV 1846 obwieszczał utworzenie Rady Administracyjnej Cywilnej Wolnego Miasta Krakowa i jego Okręgu, będącej „utwierdzeniem Tymczasowej Administracji Cywilnej”; ta ostatnia nie została formalnie zlikwidowana, jako że miała w dalszym ciągu pozostawać „pod Naczelnictwem Generała, Wojskami Sprzymierzonymi w tym Kraju konsystującymi dowodzącego”. Nowy organ miał wykonywać rozporządzenia wydawane przez Naczelnika; oprócz tego, załatwiać wszelkie „interessa bieżące”. Podstawą działalności Rady było „Urządzenie Administracji Cywilnej”¹⁷. O powyższych okolicznościach Rada poinformowała podległe sobie instytucje i urzędy¹⁸.

W Radzie zasiedli: Jacek Księżarski (dyrektor), dwaj asesory (J. Majewski i K. Hoszowski) oraz Wincenty Kaniewski (sekretarz „prowadzący protokoły Rady”). Utrzymano zarazem podział na dwa wydziały: Wydział Spraw Wewnętrznych i Policji oraz Wydział Dochodów Publicznych i Skarbu, które załatwiały sprawy na zasadzie resortowości. W obu przewodniczył jeden z asesorów, wskazany przez Naczelnika. Podział zadań między przewodniczących wydziałów nastąpił na wniosek Rady. Miała jej zostać przydzielona odpowiednia liczba referentów „wyższego stopnia”, a także niżsi urzędnicy (personel pomocniczy), dla „utrzymania regularnego biegu służby”¹⁹.

Inauguracyjne posiedzenie Rady Administracyjnej Cywilnej odbyło się 22 IV 1846, w sali obrad Senatu. Program dość skromnej uroczystości obejmował zapoznanie się z odezwą gen. Castiglione oraz postanowieniami „Urządzenia Administracji Cywilnej”. Następnie dyrektor wezwał asesorów do zajęcia miejsc przy stole posiedzeń, po czym odebrał od nich przysięgę²⁰. W nowej instytucji nie znalazł się W. Kopff.

¹⁵ *Protokół obrad Senatu z roku 1846 (od nr 387 do 734)*, WMK IV-35, k. 46; *Protokół obrad Administracji Tymczasowej Cywilnej Wolnego Miasta Krakowa i jego Okręgu (od nr 735 do 1449)*, ibidem, k. 49-66. Obrady nr 701-1062. W dwóch posiedzeniach A. Bystrzonowskiego lub L. Sobolewskiego zastępował Aleksy Wężyk. Sekretarzem był Józef Słoniński (Słonimski).

¹⁶ *Protokół obrad Administracji Tymczasowej Cywilnej... (od nr 735 do 1449)*, WMK IV-35, k. 67-70; *Protokół obrad Administracji Tymczasowej Cywilnej Wolnego Miasta Krakowa i jego Okręgu WMK i JO (od nr 1150 do ...)*, ibidem, k. 73-92. W posiedzeniach uczestniczyli W. Kopff, L. Sobolewski, W. Szpor, A. Bystrzonowski, K. Hoszowski, J. Majewski oraz J. Słoniński (Słonimski) jako sekretarz.

¹⁷ *Urządzenie dotyczące Tymczasowej Cywilnej Administracji Wolnego Miasta Krakowa z 22 IV 1846 nr 1671*, „Dziennik Praw Wolnego Miasta Krakowa” (dalej: Dz. Praw WMK) z 1846 roku (art. 1); to samo w: WMK V-5, k. 835-839 oraz ibidem, k. 827-832 (tekst w języku niemieckim: *Anordnung betreffend ...*).

¹⁸ Pismo Rady Administracyjnej Cywilnej do Wydz. Spraw Wewnętrznych, Wydz. Dochodów Publicznych, Komisarza Rządowego Instytutów Naukowych, Biura Spraw Instytutowych i Opieki Małoletnich, Dyrekcji Ogólnej Szpitali, Komisji Emerytalnej, Dyrekcji Policji, Prokuratora przy Sądzie Wyższym, Komendanta Milicji, Rady Ogólnej Towarzystwa Dobroczynności, Administratora Generalnego Dzierżaw Krakowskich i redakcji „Dziennika Rządowego” z 22 IV 1846 nr 1671, WMK V-5, k. 823; Reskrypt Naczelnika Administracji Cywilno-Wojskowej z 22 IV 1846 nr 629, ibidem.

¹⁹ *Urządzenie dotyczące Tymczasowej Cywilnej Administracji...* (art. 3-5); Pismo Rady Administracyjnej do Naczelnika Administracji Cywilno-Wojskowej z 22 IV 1846 nr 2, WMK III-43 A, k. 277. W. Kaniewski był wcześniej ^{Podprokuratorem} Trybunału.

²⁰ *Protokół I Posiedzenia Rady Administracyjnej Cywilnej nr 1354 z 22 IV 1846 nr 1671*, WMK V-5, k. 843. Gen. Castiglione jest w nim tytułowany „General-Gubernatorem Cywilno-Wojskowym”. Dyrek-

Uczyniono go więc Intendentem Zaopatrzenia Potrzeb Wojskowych, a także komisarzem rządowym przy Kolei Żelaznej. Swoją działalność Rada rozpoczęła od nałożenia składki na właścicieli ziemskich²¹. Sporządziła również opinię dotyczącą urzędów, które okazywały się zbędne w nowej sytuacji politycznej. Dotyczyło to Komitetu Więziennego, Dyrekcji Domu Pracy, Najwyższej Komisji Obrachunkowej oraz Komitetu do spraw likwidacji pretensji rządu Królestwa Polskiego²². Gen. Castiglione zdecydował o likwidacji wszystkich wymienionych instytucji, polecając Radzie wstrzymanie wypłaty honorariów zatrudnionym w nich urzędnikom²³. Zarazem, na forum Rady wpłynęły propozycje dotyczące nowego uformowania struktur administracyjnych: przykładowo, referent odpowiedzialny za „sprawy instytucyjne i opiekę małoletnich” wystąpił o reorganizację kierowanego przezeń Biura Spraw Instytucyjnych²⁴. Ze względu na formalnych, ale także finansowych, Rada odmówiła jednak jego wnioskowi²⁵.

13-14 VII nastąpiło wycofanie oddziałów pruskich i rosyjskich, które w całości zastąpili żołnierze austriaccy; swoją działalność zakończyła również Konferencja Rezydentów. Fatalne wrażenie wśród mieszkańców wywołało podwyższenie pensji dyrektora Rady, do 18 000 złp (tyle zarabiał prezes Senatu). Powodem takiej reakcji była świadomość wyczerpywania się funduszy skarbowych, ale także oddalenie kilkunastu dietariuszów, „utrzymujących się ze szczupłego wynagrodzenia”²⁶. Pomimo tego, w Radzie i podległych jej organach pracowała poważna, nawet jak krakowskie warunki, liczba urzędników. W Wydz. Spraw Wewnętrznych, oprócz kierownika i sekretarza, znajdowało zatrudnienie trzech adiunktów, dziennikarz (prowadzący dziennik podawczy), trzech kancelistów, archiwista, woźny, posługacz oraz zmienna liczba dietariuszy. Za jego pracowników uważano także kierownika Biura Spraw Instytucyj-

tor nakazał też przetłumaczenie Urządzenia na język polski.

²¹ W. Kopff, dz. cyt., s. 95-96. Wyniosła ona 120 000 złp, wywołując „liczne demonstracje”.

²² Protokół posiedzenia Rady Administracyjnej nr 9 z 11 V 1846, *Protokół Obrad Senatu w przedmiotach odnoszących się do korespondencji z Konferencją JWW Rezydentów od nr 7*, WMK IV-37, k. 51. O Komisji Obrachunkowej zob. P. M. Pilarczyk, *Nieustająca Komisja Obrachunkowa. O kontroli państwowej w Rzeczypospolitej Krakowskiej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, t. LXIV, 2012, z. 2, s. 367 i n.

²³ Protokół posiedzenia Rady Administracyjnej nr 10 z 20 V 1846, *Protokół Obrad Senatu...*, WMK IV-37, k. 52; Pismo Rady Administracyjnej do Prezydium Rady, Wydz. Spraw Wewnętrznych, Wydz. Dochodów Publicznych i Biura Rachuby z 20 V 1846 (do nr 10), WMK III-43 A, k. 349 (zaprzestanie wypłaty pensji). Reskrypt Naczelnika z 18 V 1846 nr 34.

²⁴ Pismo Referenta Czuwającego nad Sprawami Instytucyjnymi i Opieką Małoletnich do Wydz. Spraw Wewnętrznych z 1 V 1846 nr 388, WMK V-5, k. 903. Referent przesłał *Projekt Urządzenia Biura Referenta Czuwającego nad Opieką Małoletnich, Sprawami Funduszy i Własności Skarbowych oraz Instytucji Publicznych* z 1 V 1846, ibidem, k. 907-917. Skarżył się na zbyt szczupłą obsadę biura, wobec natłoku spraw (1800 spraw wg. dziennika podawczego oraz dalsze 3000 z zakresu „referatów mających z nim styczność”).

²⁵ Pismo Rady Administracyjnej do Wydz. Spraw Wewnętrznych z 31 XII 1846, WMK V-5, k. 904; Protokół Rady Administracyjnej z 4 II 1847 nr 505, ibidem; Pismo Wydz. Spraw Wewnętrznych do Rady Administracyjnej z 12 V 1846 nr 734, ibidem, k. 903. W decyzji projekt określono jako „niekwalifikujący się w obecnym czasie”.

²⁶ *Protokół Obrad Senatu w przedmiotach odnoszących się do korespondencji z Konferencją JWW Rezydentów od nr 7*, WMK IV-37, k. 57. Doradcą gen. Castiglione został powszechnie znienawidzony Liehmann de Palmrode, który pozostał w Krakowie do V 1847. W. Kopff, dz. cyt., s. 97-98.

wych oraz obrońcę rządowego²⁷. Podobna była obsada drugiego z wydziałów (dwóch adiunktów, referent, archiwista i jego zastępca, dziennikarz, trzech kancelistów oraz „używani do przepisywania” pomocnicy kancelaryjni)²⁸. Działalność Rady Administracyjnej Cywilnej była dość intensywna, gdyż jeszcze w kwietniu odbyła trzy posiedzenia (obecni: J. Księżarski, K. Hoszowski J. Majewski, W. Kaniewski)²⁹. W kolejnych miesiącach odbyła ona 74 posiedzenia, z czego w maju 16 posiedzeń³⁰, w czerwcu 10 posiedzeń³¹, w lipcu 11 posiedzeń³², w sierpniu 11 posiedzeń³³, we wrześniu 10 posiedzeń³⁴, w październiku 9 posiedzeń³⁵, w listopadzie 4 posiedzenia³⁶.

²⁷ W Wydziale pracowali: Ludwik Wolff (referendarz), Michał Rayski, Ludwik Jakubowski, Józef Kruczkiewicz (adiunkci), Wojciech Margasiński (dziennikarz), Karol Sokulski (kancelista-ekspedient), Tadeusz Gawroński (kancelista), Szymon Grutkiewicz (archiwista), Andrzej Mieszczak (woźny), Tomasz Sośnierz (posługacz). Praktyki odbywali aplikanci etatowi (Ignacy Boglewski, Jan Kanty Glixelli) oraz nieetatowi (Mikołaj Glixelli, Feliks Stróżecki, Roman Furmankiewicz). Do pomocy przydzielono Franciszka Sobczyńskiego. *Lista Urzędników Etatowych Wydziału Spraw Wewnętrznych i Policji w służbie na teraz zostających z 1846 r.*, WMK V-95, k. 569. *Lista dietariuszy Biur Wydziału Spraw Wewnętrznych w roku 1846 płatnych z 1846 r.* (ibidem, k. 567) wymienia jeszcze płatnych dietariuszy (Józef Uszewski, Kazimierz Majewski, Ignacy Feliks Raab, Tomasz Łaszewski). Do innych urzędów przeniesiono też Andrzeja Sikorskiego i Franciszka Chojdzińskiego (Hojdziński). Zob. *Kalendarzyk polityczny krakowski na rok 1846*, Kraków 1846, s. 22-24.

²⁸ W Wydziale pracowali: Stanisław Popielecki (p.o. sekretarza), Eugeniusz Bogusławski (adiunkt), Aleksander Golembiowski (zast. adiunkta), Ignacy Starzyński (referent), Teofil Wesper (zast. archiwisty), Tomasz Muszyński (dziennikarz), Józef Zakrzewski i Adam Kuźmiński (kanceliści), Jan Baliński (aplikant), Tomasz Burzyński (p.o. archiwariusza) oraz pomocnicy kancelaryjni (Kajetan Olaszewski, Antoni Girtler, Antoni Zamojski). *Wykaz Indywiduów w skład c.k. Wydziału Dochodów Publicznych wchodzących z 1846 r.*, WMK V-95, k. 565. Zob. *Kalendarzyk polityczny...*, s. 41-42.

²⁹ *Protokół obrad Administracji Tymczasowej Cywilnej Wolnego Miasta Krakowa i jego Okręgu (od nr 735 do 1449)*, WMK IV-35, k. 67-70; *Protokół obrad Administracji Tymczasowej Cywilnej WMK i jego Okręgu (od nr 1150 do ...)*, ibidem, k. 73-92. Posiedzenia 22, 27 i 29 IV 1846.

³⁰ *Protokół obrad od nr 1150*, ibidem, k. 93-95; *Protokół Obrad Rady Administracyjnej Cywilnej WMK i jego Okręgu od nr 1513*, ibidem, k. 97-118; *Protokół Obrad Rady Administracyjnej Cywilnej WMK i jego Okręgu od nr 1828*, ibidem, k. 121-130. Nr obrad 1459-1924. Posiedzenia 1, 4, 5, 7, 9, 11, 13, 15, 18-20, 23, 25-27 i 29 V 1846.

³¹ *Protokół Obrad od nr 1828*, ibidem, k. 131-134; *Protokół Obrad Rady Administracyjnej WMK i jego Okręgu od nr 1995*, ibidem, k. 137-154; *Protokół Obrad Rady Administracyjnej od nr 2239*, ibidem, k. 157-164. Nr obrad 1942-2311. Posiedzenia 3, 5, 10, 12, 16, 19, 23, 25, 26 i 27 VI 1846.

³² *Protokół Obrad od nr 2239*, ibidem, k. 165-174; *Protokół Obrad Rady Administracyjnej WMK i jego Okręgu od nr 2496*, ibidem, k. 177-194; *Protokół Obrad Rady Administracyjnej WMK i jego Okręgu od nr 2806*, ibidem, k. 197-200. Nr obrad 2312-2852. Posiedzenia 1, 3, 6, 10, 13, 16, 20, 23, 25, 27 i 30 VII 1846.

³³ *Protokół Obrad od nr 2806*, ibidem, k. 201-218; *Protokół Obrad Rady Administracyjnej Cywilnej WMK i jego Okręgu od nr 3172*, ibidem, k. 221-226. Nr obrad 2853-3250. Posiedzenia 3, 4, 6, 10, 12, 13, 17, 20, 24, 27 i 31 VIII 1846.

³⁴ *Protokół Obrad od nr 3172*, ibidem, k. 227-240; *Protokół Obrad Rady Administracyjnej Cywilnej WMK i jego Okręgu od nr 3516*, ibidem, k. 241-247. Nr obrad 3251-3599. Posiedzenia 1, 3, 7, 10, 14, 17, 21, 24, 25 i 28 IX 1846.

³⁵ *Protokół Obrad od nr 3516*, ibidem, k. 247-258; *Protokół Obrad Rady Administracyjnej Cywilnej WMK i jego Okręgu od nr 3839*, ibidem, k. 261-270. Nr obrad 3600-4022. Posiedzenia odbyły się 1, 5, 8, 12, 15, 19, 23, 26 i 29 X 1846.

³⁶ *Protokół Obrad od nr 3839*, ibidem, k. 271-278; *Protokół Obrad Rady Administracyjnej Cywilnej WMK i jego Okręgu od nr 4269*, ibidem, k. 281-289. Posiedzenia 2, 5, 9 i 12 XI 1846.

Rada zakończyła działalność w ostatnich tygodniach 1846 r. 6 XI podpisany został traktat o aneksji Rzeczypospolitej Krakowskiej przez monarchię Habsburgów: w manifestie cesarza Ferdynanda z 11 XI 1846 ogłoszono likwidację „nieustannego ogniska intryg”; wszystkie zaś urzędy utraciły w swoich nazwach człon „wolne”. Kraków miał odtąd stanowić „integralną część Cesarstwa”. Uroczystościami inkorporacyjnymi kierował hr. Maurycy Deym, jako Komisarz Nadworny³⁷. Wszelkie decyzje administracyjne oraz wyroki sądowe miały być wydawane „w imieniu Cesarza Austrii”. Urzędników zobowiązano do złożenia przysięgi na wierność nowemu monarsze³⁸. Jako ciekawostkę można wspomnieć, że Radę uczyniono odpowiedzialną za znalezienie Komisarzowi w Krakowie odpowiedniego mieszkania³⁹.

Warto odnotować, że w korespondencji Rady z urzędami obowiązywał jednak język polski; niemiecki pojawiał się wyłącznie w pismach kierowanych do urzędów obsadzonych przez Niemców (np. Komisarz Nadworny, Administracja Okręgowa Kameralna). Wtedy właśnie rozpoczął się masowy napływ urzędników niemieckiego pochodzenia⁴⁰.

Zarazem, sytuacja polityczna i gospodarcza Krakowa pogarszała się z dnia na dzień. Jak zanotował Walery Wielogłowski: „Za zmianą polityczną poszło kompletne przeistoczenie stosunków nie tylko administracyjnych, ale i społecznych. Miasto zmieniło swój pierwotny charakter i styl, a pod względem handlowym tak radykalnemu uległo przeobrażeniu, iż z portu otwartego dla przemysłu całej Europy, zeszło na kram sprzedający wyroby jednej stolicy, a swej metropolii”. Dotkliwie były też represje policyjne, wymierzone w osoby kontestujące nowy porządek ustrojowy⁴¹. Do działań mających na celu upodobnienie zlikwidowanego państewka do habsburskich prowincji

³⁷ Akt objęcia w posiadanie miasta Krakowa i jego Okręgu przez cesarza Austrii z 11 XI 1846 [w:] *Dokumenty dotyczące wcielenia Rzeczypospolitej Krakowskiej do Monarchii c.k. Austriackiej w r. 1846*, wyd. H. Księżarski, Kraków 1872, s. 18-20. Zob. „Provincial Gesetzsammlung”, R. 28: 1846, s. 285-289, „Gazeta Krakowska”, nr 257 z 17 XI 1846, s. 1-6 oraz J. Bieniarzówna, J. M. Małecki, *Dzieje Krakowa...*, s. 109 i 177.

³⁸ Pismo Rady Administracyjnej do Komisarza Rządowego Instytutów Naukowych z 19 XI 1846 nr 5541, Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego (dalej: AUJ), sygn. S I 152, k. nspg. Rada miała przesłać dowody odebrania przysięgi od urzędników i „oficjalistów sądowych”, na ręce kierowników „magistratur rządowych”.

³⁹ Pismo Rady Administracyjnej do Dyrekcji Policji, Biura Rachuby i Kasy Głównej z 18 XII 1846 nr 6080, WMK V-5, k. 883-884; Pismo Komisarza Nadwornego do Rady Administracyjnej z 17 XII 1846 nr 118, ibidem, k. 883. Komisarza zakwaterowano w kamienicy hr. Józefa Wodzickiego (nr 487, gm. IV), z której miano opłacać roczny czynsz 3700 złp (należało to do Kasy Głównej). Rada nakazała wypłacić 25 złr notariuszowi Franciszkowi Jakubowskiemu, za sporządzenie aktu notarialnego. Pismo Komisarza Nadwornego do Rady Administracyjnej z 20 XII 1846 nr 239, ibidem, k. 887; Pismo Rady Administracyjnej do F. Jakubowskiego, Biura Rachuby i Kasy Głównej z 23 XII 1846 nr 6147, ibidem, k. 888-889.

⁴⁰ L. Sapięha, *Wspomnienia z lat od 1803 do 1863 roku. Z przedmową S. Tarnowskiego*, wyd. B. Pawłowski, Lwów 1914, s. 215-216; K. K. Daszyk, *Zanim Franciszek Józef stał się „naszym dobrym cesarzem”. Polacy z Galicji wobec Austrii i Habsburgów w latach 1848-1860* [w:] *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 12: *Galicja w roku 1848*, red. A. Bonusiak, M. Stolarczyk, Rzeszów 1999, s. 121-124.

⁴¹ W. Wielogłowski, *Kraków jako główne targowisko zbożowe i punkt handlowo-przemysłowy*, Kraków 1860, s. 17. Szerzej zob. J. Purchla, *Kraków w progu autonomii galicyjskiej*, „Rocznik Krakowski”, t. LVI, 1990, s. 170-171.

cji, należało wcielenie go do austriackiego obszaru celnego, wprowadzenie licznych monopolu (solny, tytoniowy, saletry i prochu strzelniczego), podatku akcyzowego, jak również tzw. waluty konwencyjnej (złoty reński), obok tymczasowo utrzymanej złotówki. Zmiany dotknęły również szkolnictwo i oświatę itd.⁴². Utworzono tzw. urzędy ekonomiczne, o austriackim rodowodzie⁴³.

Stopniowo ograniczana była, i tak już poważnie okrojona, samodzielność Rady Administracyjnej. Dotyczyło to m.in. udzielania asygnacji na wypłatę należności z kas publicznych⁴⁴. Mimo niesprzyjających okoliczności, starała się ona polepszyć sytuację Krakowian, występując do władz austriackich o wsparcie finansowe⁴⁵.

W powyższym kształcie Rada przez niespełna 14 miesięcy. Jeszcze w listopadzie 1846 r. odbyła dwa posiedzenia⁴⁶, w grudniu już 10 pos.⁴⁷, w styczniu 1847 r. 9 pos.⁴⁸, w lutym 9 pos.⁴⁹, w marcu 9 pos.⁵⁰, w kwietniu 10 pos.⁵¹, w maju 12 pos.⁵², w czerwcu 12 pos.⁵³, w lipcu 10 pos.⁵⁴, w sierpniu 10 pos.⁵⁵, we wrześniu 9 pos.⁵⁶, w

⁴² Zob. Obwieszczenia Komisarza Nadwornego: z 18 I 1847, *Kraków wraz z jego okręgiem zostaje do obrębu celnego austriackiego włączony*, „Provincial Gestezsammlung” (dalej: PGS), R. 29: 1847, s. 109-123; z 27 I 1847, *Zaprowadzenie monopolu soli na terytorium Krakowa i obwieszczenie sposobów i ceny sprzedaży soli*, PGS, ibidem, s. 45-47; z 9 V 1847 nr 625, *O zaprowadzeniu powszechnego podatku konsumcyjnego (akcyzy) w mieście Krakowie i jego okręgu*, PGS, ibidem, s. 201-209.

⁴³ W. Kopff, dz.cyt., s. 103. Miały one siedzibę w Prądniku, Czernichowie, Lipowcu i Jaworznie.

⁴⁴ Pismo Komisarza Nadwornego do Rady Administracyjnej z 24 IX 1847 nr 3329, WMK III-46 A, k. 1015. Radzie pozostawiono wydawanie asygnacji na kwoty do 500 złp, z przeznaczeniem na wypłatę wynagrodzeń dla urzędników, ich wyjazdów służbowych, remonty budynków rządowych itp.

⁴⁵ Zob. np. Pismo Dyrektora Rady Administracyjnej do Komisarza Nadwornego z 21 XII 1846 nr 1692, WMK III-43 B, k. 1513 (prośba o 25 000 złr, na „bieżące wydatki”).

⁴⁶ *Protokół Obrad Rady Administracyjnej Cywilnej Wolnego Miasta Krakowa i jego Okręgu od nr 3839*, WMK IV-35, k. 271-278; *Protokół Obrad Rady Administracyjnej Cywilnej WMK i jego Okręgu od nr 4269*, ibidem, k. 281-289. Posiedzenia 26 i 30 XI. Nazwa „cesarsko-królewska” pojawia się we wpisie z 23 XI.

⁴⁷ *Protokół Obrad od nr 4269*, WMK IV-35, k. 290-302; *Protokół Obrad Rady Administracyjnej Cywilnej WMK i jego Okręgu od nr 4819*, nr 15/46, ibidem, k. 305-310. Nr obrad 4465-4902. Posiedzenia 3, 8, 10, 14, 17, 21, 23, 28-30 XII.

⁴⁸ *Protokół Obrad c.k. Rady Administracyjnej Miasta Krakowa i Jego Okręgu od nr 1*, WMK IV-38, k. 1-17. Nr obrad 1-445. Posiedzenia 4, 7, 12, 14, 15, 18, 21, 26 i 29 I.

⁴⁹ *Protokół Obrad od nr 1*, WMK IV-38, k. 18-22; *Protokół Obrad c.k. Rady Administracyjnej MK i Jego Okręgu od nr 601*, ibidem, k. 25-33. Nr obrad 446-800. Posiedzenia 1, 4, 8, 11, 15, 18, 19, 22 i 25 II.

⁵⁰ *Protokół Obrad od nr 601*, WMK IV-38, k. 33-46; *Protokół Obrad c.k. Rady Administracyjnej MK i Jego Okręgu od nr 1225*, ibidem, k. 49-52. Nr obrad 801-1267. Posiedzenia 1, 4, 8, 11, 15, 18, 22, 26 i 29 III.

⁵¹ *Protokół Obrad od nr 1225*, WMK IV-38, k. 52-64. Nr obrad 1268-1651. Posiedzenia 1, 8, 15-17, 21, 22, 26, 28 i 29 IV.

⁵² *Ibidem*, k. 65-70; *Protokół obrad Rady Administracyjnej*, ibidem, k. 73-84. Nr obrad 1652-2159. Posiedzenia 1, 3, 6, 10, 11 (nr 1652-1835); 12, 17, 18, 20, 25, 27 i 31 V.

⁵³ *Protokół obrad Rady Administracyjnej*, WMK IV-38, k. 85-91 oraz k. 93-101. Nr obrad 2160-2598. Posiedzenia 2, 7, 10, 11, 14, 16, 17, 19, 21, 22, 24 i 28 VI.

⁵⁴ *Protokół obrad Rady Administracyjnej*, WMK IV-38, k. 102-116. Nr obrad 2599-3065. Posiedzenia 1, 3, 6, 8, 13, 15, 19, 22, 26 i 29 VII.

⁵⁵ *Protokół obrad Rady Administracyjnej*, WMK IV-38, k. 117-131. Nr obrad 3066-3478. Posiedzenia 2, 5, 9, 12, 16, 18, 19, 23, 26 i 30 VIII.

⁵⁶ *Protokół obrad Rady Administracyjnej*, WMK IV-38, k. 132-138 oraz 141-146. Nr obrad 3479-3803. Posiedzenia 2, 6, 9, 13, 16, 20, 27, 29 i 30 IX.

październiku 8 pos.⁵⁷, w listopadzie 9 pos.⁵⁸, w grudniu 8 pos.⁵⁹. Razem było ich 127 (z czego 115- w 1847 r.). Na podstawie „dzienników podawczych” można ustalić, że co miesiąc na forum Rady wpływało od 400 do 670 spraw⁶⁰.

W drugiej połowie 1847 r. zapadła decyzja o likwidacji Rady Administracyjnej i utworzeniu w jej miejsce Urzędu Cyrkularnego; miało to spowodować ostateczne „ujednoczenie zarządu państwowego”. Szefem nowego urzędu został Wilhelm Krieg de Hochfelden, w randze starosty cyrkularnego⁶¹. Większość urzędników „zalimitowanej” Rady znalazła zatrudnienie w innych urzędach, część również w nowo powstałych. K. Hoszowski został przewodniczącym Dyrekcji Ogólnej Szpitali oraz komisarzem rządowym przy kilku instytucjach (Kongregacja Kupiecka oraz filialna Starozakonnych, Towarzystwo Strzeleckie). W Komisariacie Nadwornym znaleźli pracę: W. Kaniewski jako kierownik ekspedytury w departamencie Instytutów i Zakładów Publicznych (do pomocy W. Kopffowi), Feliks Wasilewski (adiunkt w sekretariacie Rady)- w departamencie Sądowym ds. ciężkich przestępstw policyjnych i przekroczeń administracyjnych (do pomocy K. Hoszowskiemu), Rajmund Marxen (referent Wydz. Spraw Wewn.), Wincenty Pisarzowski (sekretarz dziennika podawczego Rady)- protokolistą, a także Wincenty Szuwart, Aleksander Kawski oraz Karol Sokulski (kanceliści Rady bądź WSW) i Adam Barzycki (z Urzędu Konsumpcyjnego)- wszyscy w biurze ekspedycyjnym (ekspedytura, czyli wysyłanie pism). W Urzędzie Cyrkularnym zatrudnienie otrzymali: Eugeniusz Gołombiowski (referent Wydz. Dochodów Publ.), a także Piotr Oleksiński (kancelista Rady), W. Margasiński (Dziennikarz Wydz. Spraw Wewn.), Cenzler (kancelista Oddz. Budownictwa), Aleksander Kołodziejczyk (tłumacz języka niemieckiego) oraz Kazimierz Gawroński (kancelista Wydz. Spraw Wewn.)- wszyscy do ekspedytury. Do Biura Spraw Skarbu i Instytutów Publicznych (kierownikiem Matkowski) skierowano Józefa Kruczkiewicza (adiunkt Wydz. Spraw Wewn.) oraz kancelistów Stanisława Leszczyńskiego, Tomasza Muszyńskiego i Leonarda Nowakowskiego⁶². J. Majewskiemu przekazano konsygnację spraw wszczętych i nie załatwionych przez Radę, dla „wyrobienia zaległości” oraz zdania sprawy Urz. Cyrkularnemu⁶³.

⁵⁷ Protokół obrad Rady Administracyjnej nr 7/47, WMK IV-38, k. 147-159. Nr obrad 3804-4208. Posiedzenia 4, 7, 11, 14, 18, 21, 25 i 28 X.

⁵⁸ Protokół obrad Rady Administracyjnej, WMK IV-38, k. 160-164 oraz k. 165-175. Nr obrad 4209-4674. Posiedzenia 2, 4, 8, 11, 15, 18, 22, 25 i 29 XI.

⁵⁹ Protokół obrad Rady Administracyjnej, WMK IV-38, k. 176-186 oraz k. 189-195. Nr obrad 4675-5193. Posiedzenia 2, 6, 9, 13, 16, 20, 23 i 28 XII.

⁶⁰ Skład Rady obradującej *in pleno* był niezmienny: J. Księżarski (jako dyrektor), K. Hoszowski i J. Majewski (zarazem prezydujący w wydziałach). W 1846 do Rady wpłynęło 5436 spraw, w 1847- 7527. Zob. „Dzienniki główne Senatu Rządzącego” (1846-1847), sygn. WMK V-487 - 494.

⁶¹ Szerzej zob. Rozporządzenie Komisarza Nadwornego z 20 XII 1847, Dz. Rząd. MK i JO nr 258-261 z 29 XII 1847, s. 1029-1038; Postanowienie cesarskie z 29 IX 1847. Wśród urzędów oddanych pod jego zwierzchnictwo znajdowały się: Biuro Spraw Skarbu, Biuro Spraw Instytutowych i Opieki Małoletnich oraz Biuro do spraw likwidacji pretensji byłej Rzeczypospolitej Krakowskiej wobec rządu rosyjskiego.

⁶² Zob. Pisma Dyrektora Rady Administracyjnej do ww. urzędników z 31 XII 1847 nr 1865, WMK III-45 A, k. 1021, 1023, 1025, 1031, 1035, 1041, 1063. Jeśli chodzi o woźnych, to Szymon Pankiewicz trafił do Kom. Nadwornego, Andrzej Mieszczak do Urz. Cyrkularnego, Śmiłowski do Biura Spraw Skarbu.

⁶³ Pismo Dyrektora Rady Administracyjnej do Komisarza Nadwornego z 31 XII 1847 nr 1874,

Część II

Przed omówieniem zagadnień związanych z organizacją i zadaniami Rady Administracyjnej, wskazać należy zakres terytorialny jej władztwa. Obejmował on obszar „Wolnego, Niepodległego i ściśle neutralnego Miasta Krakowa i Jego Okręgu”, czyli pas ziemi na północnym brzegu Wisły, ciągnący się w kierunku zachodnim, aż do granicy ze Śląskiem. Od północy i wschodu państwo graniczyło z Królestwem Polskim (długość granicy około 89 km), Wisła oddzielała je od Austrii (granica 74 km), Czarna Przemsza od Prus (granica 15 km). Spośród miasteczek okręgowych należy wskazać Chrzanów, Trzebinę i Nową Górę. 244 wsie w większości należały do prywatnych właścicieli⁶⁴. Występował podział terytorium na gminy wiejskie i miejskie, przy czym odróżniano gminy w znaczeniu administracyjnym i politycznym⁶⁵.

Przechodząc do zasad organizacyjnych Rady Administracyjnej, wypada stwierdzić, że wyraźnie nawiązywały one rozwiązań zastosowanych przy tworzeniu Senatu. Nie wdając się w szczegółowe rozważania, należy wskazać na podstawowe akty prawne, decydujące o formalnym obliczu Senatu. Były to w pierwszym rządzie Konstytucje WMK z 1815, 1818 i 1833 r. Wszystkie wymienione statuowały Senat w roli władzy rządowej; uszczegółowienie zasad konstytucyjnych nastąpiło w tzw. statutach urządzających (1816, 1843)⁶⁶.

Po pierwsze, na czele Rady stał dyrektor, którego uprawnienia z grubsza odpowiadały tym, którymi cieszył się Prezes Senatu. Z czasem, jego pozycja ustrojowa została istotnie pomniejszona, z powodu wprowadzenia rządów wojskowych, sprawowanych przez Naczelnika Administracji Wojskowo-Cywilnej, a następnie Komisarza Nadwornego. Ograniczenia dotyczyły zwłaszcza powoływania i odwoływania urzędników („udzielanie dymisyj”) oraz ich zawieszania w obowiązkach („zawieszanie w służbie”); odebrano mu także „osobiste kierownictwo” spraw dotyczących „policji wyższej i cudzoziemców” w Krakowie⁶⁷.

WMK III-45 A, k. 1019. Do pomocy przydzielono mu Eugeniusza Bogusławskiego (adiunkt Wydz. Dochodów Publ.), T. Wespera (kancelistę tego Wydziału) oraz L. Jakubowskiego (zast. ekspedienta Rady). Pismo Dyrektora Rady Administracyjnej do Bogusławskiego, Wespera i Jakubowskiego z 31 XII 1847 nr 1865, ibidem, k. 1033.

⁶⁴ W. M. Bartel, *Ustrój i prawo Wolnego Miasta Krakowa (1815-1846)*, „Biblioteka Krakowska” nr 116, Kraków 1976, s. 8. Zob. *Pamiętka z Krakowa. Opis tego miasta i jego okolic przez Józefa Mączyńskiego z rycinami i planami*, cz. 1, Kraków 1845, s. 172-175 i 178-180 oraz *Przejażdżka po okręgu krakowskim z 1853 r.* [w:] *Romantyczne wędrówki po Galicji, Wybrał, opracował i przedmową poprzedził A. Zieliński*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1987, s. 323-341. Całkowita powierzchnia miniaturowej republiki wynosiła 1164 km. kw.

⁶⁵ S. Wachholz, *Rzeczpospolita Krakowska. Okres od 1815 do 1830 r.*, Warszawa 1957, s. 289. Zob. *Wykaz obejmujący podział Kraju Wolnego Miasta Krakowa i jego Obwodu na Cyrkuły i Dystrykta tudzież Okręgi Sądów Pokoju i Parafie z 7 XII 1838*, Dz. Rząd. WMK z 14 XII 1838, nr 86-87, s. 345-365 (to samo w: WMK I-11, k. 1179-1800); *Obwieszczenie Senatu Rząd. z 7 XII 1838 nr 6*, ibidem, s. 341-342.

⁶⁶ Teksty konstytucji zob. M. Kallas, M. Krzymkowski, *Historia ustroju i prawa w Polsce 1772/1795-1918. Wybór źródeł*, Warszawa 2006, s. 179-201. Zob. też J. Goćlon, *Konstytucje Wolnego Miasta Krakowa z 1815, 1818 i 1833 roku* [w:] *Konstytucje Polski. Studia monograficzne z dziejów polskiego konstytucjonalizmu*, red. M. Kallas, t. 1, Warszawa 1990, s. 233-292. Od Senatu pochodziła „wszelka władza wykonawcza i administracyjna”.

⁶⁷ *Urządzenie dotyczące Tymczasowej Cywilnej Administracji...* (art. 6, 8-10). Poza tym, utracił status

Na bazie statutu senackiego z 1843 r. można odtworzyć kompetencje dyrektora w sferze organizacji i bieżącej działalności Rady, które obejmowały zwoływanie jej posiedzeń, ich zagajanie i prowadzenie. Dyrektor oznaczał też kolejność referowanych spraw. Poza tym, dysponował inicjatywą prawodawczą (w formie uchwały bądź rozporządzenia), wobec której pozostali uczestnicy posiedzenia mogli wyrazić opinię („głos doradczy”). Podczas głosowania, w razie równego podziału stanowisk, głos dyrektora był rozstrzygający. Dalej, dyrektor dbał o terminowe załatwianie spraw przez urzędników, pouczając ich o konieczności „przyśpieszenia prac” czy też ich „dokładniejszego wykonywania”. W sprawach bardziej skomplikowanych mógł wyznaczyć dodatkowy termin ich załatwienia, w ostateczności- powierzyć sprawę innemu referentowi. Dyrektor miał prawo odroczenia sesji Rady („solwowanie sesji”); mógł też odraczać dyskusję nad wnioskami wydziałów, z obowiązkiem powrócenia do nich na kolejnym posiedzeniu. Przysługiwało mu prawo wyznaczania „zastępców tymczasowych”, w miejsce urzędników nieobecnych, przy czym w odniesieniu do osób zatrudnionych w wydziałach, wyznaczenie referenta odbywało się po zasięgnięciu opinii przewodniczących. Spośród kompetencji zewnętrznych należy wymienić rozpoznawanie wniosków o nadanie obywatelstwa miasta Krakowa i jego Okręgu („status tutejszo-krajowy”), przy czym, w razie wątpliwości obowiązkowe było skierowanie sprawy na posiedzenie plenarne. Formalnie mógł też zawieszać urzędników policyjnych, w urzędowaniu i pensji („ab officio et salario”), a w skrajnych przypadkach, usunąć ich ze stanowiska⁶⁸.

Na podstawie akt prezydialnych można stwierdzić, że do dyrektora należały oprócz tego następujące obszary decyzyjne: a) dalsze sprawy personalne urzędników (m.in. nominacje i odwołania, nakładanie kar porządkowych i dyscyplinarnych); b) sprawy paszportowe, ewidencyjne i obywatelstwa; c) udzielanie zgody na wstąpienie do klasztoru; d) zarządzanie śledztw przeciwko przestępcom politycznym bądź pospolitym; e) zapoznawanie się ze stanem bezpieczeństwa w okręgu, na podstawie raportów Komisarzy Dystryktowych; f) występowanie z „inicjatywą o ulaskawienie”, w sprawach ciężkich przestępstw policyjnych⁶⁹. Można dodać, że obciążenie dyrektora pracą było dość znaczne: z „dzienników podawczych prezydialnych” wynika, że w przekroju miesięcznym wpływało do niego od 100 do 270 spraw⁷⁰.

Kolejnym istotnym zagadnieniem jest określenie trybu procedowania przez Radę. Pewnym utrudnieniem jest w tym miejscu lakoniczność wpisów w protokołach posiedzeń (zaledwie: data posiedzenia, nr bieżący, uczestnicy), tym bardziej, że krótki opis z ich przebiegu zamieszczano jedynie w pierwszych tygodniach pracy, i

„najwyższego naczelnika policji”, przysługujący Prezesowi Senatowi.

⁶⁸ *Statut organizacyjny...*, Tytuł III „O Atrybucjach Prezesa Senatu Rządzącego” oraz Tytuł IX „O zastępstwach” (art. 36, 39, 42-43, 50-51, 99-100, 117-118, 120).

⁶⁹ Zob. ANKr, „Akta Prezydium Senatu”, sygn. WMK III-42, fasc. 1-3 (1846); WMK III-43, fasc. 4-12 (1846); WMK III-44, fasc. 13-15 (1846); WMK III-45, fasc. 1-4 (1847); WMK III-46, fasc. 5-15 (1847).

⁷⁰ „Dziennik podawczy prezydialny od nr 1 do nr 1752” (od 22 IV 1846 pod nazwą: „Dziennik Dyrektora Rady Administracyjnej Cywilnej WMK”), sygn. WMK III-67; „Dziennik prezydialny c.k. Rady Administracyjnej od nr 1 do nr 1887”, sygn. WMK III-68. W 1846 były to 1744 sprawy, w 1847-1876 spraw.

to w odniesieniu do wąskiej kategorii spraw (korespondencja z „mocarstwami opiekuńczymi”); dotkliwy jest zwłaszcza brak danych na temat poglądów urzędników w poszczególnych kwestiach, pojawiających się na forum Rady⁷¹.

Powyższa sytuacja nie stanowiła wszelako naruszenia statutu, gdyż w sprawach bieżących dla ważności protokołu wystarczające było wskazanie nr wpływu do dziennika podawczego oraz nr decyzji. Należy dodać, że głosowanie mogło być jawne („jawnymi kreskami”) bądź tajne („cichymi kreskami”)⁷².

Konkretne sprawy były wnoszone na posiedzenia przez wyznaczonych referentów. Odbywało się to zazwyczaj w formie pisemnej. W braku jednomyślności, dyrektor zarządzał dyskusję nad ich wnioskami, z możliwością zadawania pytań. Uzgodniona decyzja była zapisywana w tzw. referacie, po czym nadawano jej nr bieżący i wciągano do „Protokołu obrad” (co należało do sekretarza). Dla prawidłowości decyzji wymagane było kworum („komplet zwyczajny”). Protokół obrad podpisywali wszyscy uczestnicy, kontrasygnował zaś sekretarz. Wszystkie wychodzące z Rady decyzje były obowiązkowo opatrzone podpisem dyrektora lub jego zastępcy (w praktyce: przewodniczącego wydziału) oraz sekretarza. Na posiedzenia można było wzywać osoby postronne, jeżeli było to nieodzowne dla gruntownego wyjaśnienia sprawy lub uzyskania wiadomości specjalnych (zasięgnięcie opinii „osób biegłych w sztuce”), przy czym niedozwolone naradzanie się w ich obecności. Urzędników obowiązywała tajemnica zawodowa, dotycząca wszelkich kwestii pojawiających się w pracy urzędu. W razie jej naruszenia dyrektor mógł udzielić upomnienia; ponowne dopuszczenie się takiegoż przekroczenia skutkowało dotkliwą karą finansową (do 1000 złp). Przez wzgląd na zasadę obiektywizmu i bezstronności, zakazano udziału urzędników w sprawach dotyczących ich bezpośrednio, osobiście bądź majątkowo. Powyższe obustrzenie obejmowała także ich dzieci, małżonki oraz innych krewnych i powinowatych, do drugiego stopnia włącznie⁷³.

Odnotować należy jeszcze pewne odrębności procedury przed wydziałami. Otóż nie prowadzono w nich protokołów obrad, w związku z czym decyzje były zamieszczane w tzw. ekshibicie („exhibit”). W pozostałym zakresie wydziały obowiązywały zasady stosowane przez Radę obradującą in pleno, czyli obowiązkowe podpisywanie decyzji biorących udział w ich wydaniu itd. Należały wspomnieć o obowiązkowej kontroli wstępnej („wizowaniu”) spraw przedkładanych przez referentów, co należało do szefa wydziału. W razie jego zastrzeżeń, sprawa była wnoszona pod obrady wydziału, który ostatecznie decydował o losie wniosku. Na wszelkich pismach

⁷¹ Zob wpis z posiedzenia nr 12 z 16 VI 1846 o wyznaczeniu przez „mocarstwa opiekuńcze” dodatku do pensji (6000 złp) dla dyrektora Rady Administracyjnej, *Protokół Obrad Senatu w przedmiotach odnoszących się do korespondencji z Konferencją JVVV Rezydentów od nr 7*, WMK IV-37, k. 54; z posiedzenia nr 17 z 13 VIII 1846 (o zapoznaniu się z informacją Naczelnika AWC o zakończeniu 13 VII 1846 działalności przez rezydentów oraz przejęciu spraw paszportowych przez konsula austriackiego Augusta de Baum), *ibidem*, k. 57. Brak także informacji o zgłaszanych wnioskach (można je uzyskać na podstawie analizy akt spraw).

⁷² *Statut organizacyjny...*, Tytuł VI „O sposobie postępowania w Senacie Rządzącym” (art. 92-94). Z wyłączeniem jawności głosowano m.in. nad powoływaniem, odwoływaniem i zawieszaniem urzędników.

⁷³ *Statut organizacyjny...*, Tytuł VI „O sposobie postępowania...” (art. 74-76, 87, 93, 96, 98).

wychodzących z wydziałów miała się znajdować informacja o organie wydającym decyzję oraz kontrasygnata sekretarza. Statut nakazywał bezwzględne przestrzeganie właściwości rzeczowej wydziałów. Wymagał też, przynajmniej w sprawach bardziej złożonych, współpracy między nimi: porozumiewanie się urzędników nakazywano w formie ustnej, co pozwalało na oszczędność czasu, a także zapewniało „zupelną otwartość” oraz „dokładność w udzielaniu potrzebnych informacji”. Urzędnicy ponosili pełną odpowiedzialność za wszelkie „wynikające z niedokładności” pomyłki. Spośród obowiązków przewodniczących wydziałów należy wymienić: a) przydział spraw referentom; b) wskazywanie kolejności ich rozpatrywania; c) nadzór nad postępowaniem i jego terminowym zakończeniem; d) zarząd funduszami pozostawionymi do dyspozycji wydziału; e) ogólny nadzór nad urzędnikami (przez tzw. listy konduity); f) występowanie do dyrektora Rady o przyznanie nagród pieniężnych dla urzędników wyróżniających się w służbie; g) stosowanie kar dyscyplinarnych (wobec „urzędników opieszalnych” ich zawieszenie w urzędowaniu i wynagrodzeniu, „ab officio et salario”, do 8 dni, z obowiązkiem poinformowania dyrektora). W sytuacji, gdyby stosowane środki upominawcze nie przyniosły rezultatu, przewodniczący mógł wystąpić do dyrektora z wnioskiem o usunięcie niepoprawnego urzędnika ze stanowiska⁷⁴.

Urzędnikom Rady i wydziałów przysługiwały urlopy wypoczynkowe. O ich przyznanie mógł wystąpić przewodniczący wydziału. Pozytywne rozpatrzenie wniosku zależało od zgody Rady bądź obradującego „in pleno” wydziału, przy czym dyrektor zawsze mógł wstępnie skontrolować wnioski, bez możliwości odwołania się (decyzja ostateczna). Urlopie trwał nie dłużej niż 8 dni. Jego samowolne przedłużenie skutkowało utratą wynagrodzenia za opuszczone dni pracy. Zasadniczo w jego trakcie nie wolno też było opuszczać granic miasta Krakowa i jego okręgu⁷⁵.

Istotną rolę w działalności Rady i jej wydziałów odgrywali sekretarze, do których obowiązków należało spisywanie i przechowywanie „protokołów posiedzeń”, przygotowywanie „ekspedycji” uchwał, nadzorowanie dziennikarza (urzędnik prowadzący „Dziennik podawczy”), a także kontrolowanie pracy kancelarii Rady, jej archiwum oraz Biura Rachuby. Do sekretarza należał także bieżący zarząd funduszami Rady, składanie rachunków za „utensylia i rekwizyta biurowe” dostarczone poszczególnym biuram itp. Brał też udział w kontroli urzędników pod kątem terminowego załatwiania spraw, co odbywało się poprzez przeglądanie „dziennika podawczego” i zwracanie uwagi na „sprawy zalegające”, a także ich umieszczanie w „wykazie spraw niezalatwionych”, ze specjalnym oznaczeniem „spraw pilnych”⁷⁶.

⁷⁴ *Statut organizacyjny...*, Tytuł VII „O sposobie postępowania w obu Wydziałach” (art. 101-104). Można dodać, że wydziały prowadziły podwójny „dziennik podawczy”, dla spraw wnoszonych wprost do wydziału, a także spraw „odstępowanych” Radzie. Zob. S. Pańków *Archiwum Wolnego Miasta Krakowa*, „Archeion” t. XXII, 1954, s. 118.

⁷⁵ *Statut organizacyjny...*, Tytuł VIII „O nieobecności i pozwoleniach oddalania się od obowiązków służby” (art. 109-111).

⁷⁶ *Statut organizacyjny...*, Tytuł IV „O Sekretarzu Generalnym Senatu Rządzącego” (art. 55-61). W odniesieniu do urzędników kancelarii Rady, jej archiwum oraz Biura Rachuby sekretarz mógł występować o przyznanie im gratyfikacji pieniężnych, ale także upominać ich oraz wnioskować o zawieszenie bądź zwolnienie.

Co istotne, stronom postępowania administracyjnego zagwarantowano prawo zaskarżenia decyzji z ich punktu widzenia niesłusznej czy też nieprawidłowej. Artykuł 72 statutu zezwalał na wniesienie odwołania do Senatu, od rozstrzygnięcia wydziałów. Wyjątek uczyniono dla decyzji, które z mocy prawa miały walor ostateczności (były niezaskarżalne). W 1846 r. wprowadzono w tej mierze dość istotne modyfikacje. Odtąd, „naczelną władzą administracyjną”, czyli Rada (w pełnym składzie) rozpoznawała sprawy, które poprzednio podlegały rozstrzygnięciu wydziałów. Dotyczyło to spraw, które rozpatrywały one w drugiej i ostatniej instancji, na podstawie odwołań („rekursów”) wnoszonych przez strony⁷⁷.

Odrębnym zagadnieniem jest zakres uprawnień Rady, w tym jej obu wydziałów. Ogólnie rzecz ujmując, odpowiadały one kompetencjom Senatu i jego wydziałów. Do tych ostatnich, wedle rozporządzenia z 1843 r. należało rozstrzyganie spraw wprost należących do ich „atrybucji”, a w razie konieczności- odstępowanie Radzie spraw „granice ich władzy przekraczających” (wraz z opinią o sposobie jej załatwienia). W urzędzeniu z 1843 r. wprowadzono domniemanie kompetencyjne na rzecz wydziałów (zwykle sprawy administracyjne), dla Rady rezerwując sprawy o charakterze zasadniczym i wyjątkowym, a także wiążące się z poważniejszymi wydatkami ze Skarbu Publicznego (pow. 50 złp)⁷⁸.

W powyższym świetle, do wydziałów należało w ogólności: a) gromadzenie informacji („zasięganie wiadomości”) od osób prywatnych oraz władz publicznych, które były niezbędne dla wydania decyzji; b) wydawanie decyzji w sprawach skarg i wniosków wnoszonych do organów administracji; c) wydawanie zarządzeń mających na celu „zachowanie urzędzeń obowiązujących”; d) dbałość o należyte wykonywanie obowiązków przez urzędników; e) nadzór nad obiegiem korespondencji między urzędami⁷⁹.

Przechodząc do szczegółów, do Wydz. Spraw Wewnętrznych należały następujące obowiązki: 1) ogólna kontrola administracji, z punktu widzenia praworządności i należytego wykonywania funkcji rządowych; 2) przygotowywanie projektów aktów prawnych dotyczących organizacji administracji; 3) bezpieczeństwo publiczne („osobiste mieszkańców, w domu, jak i w podróży”); 4) czuwanie nad „obyczajnością publiczną”; 5) nadzór nad Milicją Krajową pod względem karności, zapewnianie jej umundurowania, uzbrojenia, wyżywienia, zakwaterowania; poza tym- wypłata wynagrodzeń dla milicjantów oraz porozumiewanie się z jej komendantem w sprawie użycia oddziałów Milicji; 6) nadzór nad urzędnikami „policji lekarskiej” (Protomedyk, Fizyk Miejski, Fizyk Okręgowy, chirurdzy, akuszerki); 7) zapobieganie i zwalczanie epidemii (zwłaszcza ospy zachowawczej); 8) utrzymywanie czystości w Krakowie i miasteczkach (wywóz śmieci i nieczystości, czyli „ochędostwo”); 9) sprawy budownictwa lądowego i wodnego, w tym nadzór nad służbą budowlaną; 10) troska o stan dróg publicznych, mostów, kanałów, bruków miejskich, umocnień nadbrzeżnych oraz

⁷⁷ *Urządzenie dotyczące Tymczasowej Cywilnej Administracji...*(art. 6, 11-12). Chodziło o sprawy, które „dawniej wydziały na drodze rekursu w ostatniej instancji rozstrzygały”.

⁷⁸ *Statut organizacyjny...* (art. 69, 70 pkt a, c, e); S. Wachholz, dz. cyt., s. 280-281.

⁷⁹ *Statut organizacyjny...* (art. 71).

zapewnianie „wszelkiego rodzaju komunikacji”; 11) dbałość o oświetlenie Krakowa i Chrzanowa; 12) nadzór nad strażą ogniową, tworzenie regulacji o zapobieganiu pożarom i kłęskom żywiołowym („inne gwałtowne przypadki”); 13) nadzór nad zgromadzeniami publicznymi; 14) zwalczanie żebractwa i włóczęgostwa; 15) wydalenie („wyszupasowywanie”) osób niepożądanych, w tym emigrantów politycznych; 16) dbałość o warunki pobytu („porządek i schludność”) w szpitalach, więzieniach, aresztach policyjnych, Domu Pracy Przymusowej oraz placówkach prowadzonych przez „instytuty miłosierdzia” (np. Towarzystwo Dobroczyńności); 17) zarząd majątkiem Krakowa oraz instytutów publicznych (za wyjątkiem majątku Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz instytutów oświecenia publicznego: liceum św. Anny, szkoły wydziałowej św. Barbary, Szkoły Technicznej); 18) dbałość o gmachy publiczne, zwłaszcza stanowiące siedzibę urzędów („magistratur”) oraz budynki zabytkowe, „będące ozdobą kraju”; 19) troska o stan gmachów „służby religijnej” (kościół i klasztor); 20) spisy ludności w Krakowie; 21) gromadzenie danych z zakresu „statystyki krajowej”; 22) sprawy topograficzne, w tym wykonywanie map katastralnych; 23) nadzór nad stowarzyszeniami propagującymi rozwój cywilizacyjny i kulturowy (np. Towarzystwo Rolnicze); 24) udział w przygotowaniu budżetów, w części dotyczącej administracji, sądownictwa oraz policji krajowej⁸⁰.

Nie mniej szeroki był zakres kompetencji Wydz. Dochodów Publicznych. Obejmował on bowiem: 1) zarząd dochodami i wydatkami publicznymi, w granicach budżetów; 2) informowanie Rady o stanie finansów publicznych; 3) nadzór nad Kasą Główną, w tym zlecanie comiesięcznych kontroli („rewizji”); 4) kontrola administracji dóbr narodowych, lasów skarbowych itd; 5) dbałość o budynki rządowe i „kamelaryjne”, przynoszące dochody Skarbowi; 6) sprawy górnictwa, w tym nadzór nad kopalniami rządowymi i prywatnymi oraz innymi „fabrykami skarbowymi”; 7) dbałość o majątek UJ oraz pozostałych instytutów oświecenia publicznego; 8) przedkładanie próśb w sprawach „uług w ciężarach publicznych” (podatki); 9) tworzenie projektów regulacji ws. zarządu nad dochodami publicznymi, podatków oraz „przedmiotów ekonomicznych i górniczych”; 10) sprawy monetarne i walutowe (w tym układanie „prawideł kursów monet”); 11) sprawy miar i wag; 12) nadzorowanie targów i jarmarków (pod względem „sprawiedliwej sprzedaży”); 13) ustalanie cen urzędowych żywności („taxa wiktuałów”) i kontrola ich przestrzegania; 14) nadzór nad urzędami pobierającymi podatki oraz inne opłaty (targowe, stemplowe, w tym administracyjne i sądowe oraz kary policyjne); 15) wekslarstwo, tandeciarstwo i szynkarstwo⁸¹.

Zadania, rozdzielone między wydziały z uwzględnieniem powyższej klasyfikacji, trafiały następnie do poszczególnych referatów (sekcji). Ogólne zasady ustalał w tej mierze dyrektor Rady, na wniosek szefów wydziałów⁸².

Wyżej zarysowany katalog uprawnień wydziałów wykazuje zasadnicze podobieństwo do zakresu kompetencji, które miały wykonywać organy administracji w uję-

⁸⁰ *Urządzenie wewnętrzne Senatu...* z 1816 roku (art. 29-30); *Rozporządzenie Senatu Rząd.* z 11 I 1822 nr 117 DGS, *Połączenie Wydziałów Spraw Wewnętrznych i Policji*, Dz. Rozporz. Rząd. z 1822 roku.

⁸¹ *Urządzenie wewnętrzne Senatu...* z 1816 roku (art. 30-31).

⁸² *Statut organizacyjny...*, Tytuł V „O wewnętrznym urządzeniu Senatu” (art. 67).

ciu klasycznych przedstawicieli nauki o policji, w tym N. Delamarre⁸³ czy też Johanna H. Justiego⁸⁴. Podobnie było w podręczniku, który wywarł wpływ na krakowską myśl administracyjną („Nauka policji”, niemieckiego policysty Jana P. Harla)⁸⁵.

W metodzie konstrukcji Rady dają się zauważyć klasyczne zasady organizacyjne administracji, które ewoluowały w XVIII i XIX w. (resortowość, centralizacja, koncentracja, kolegalność, biurokracyzm). Pierwsza ze wskazanych zasadzała się na rozdzielaniu zadań między resorty, które tworzyły struktury od siebie niezależne, zajmujące się sprawami z podobnego zakresu problematyki. Dwu wydziałowa struktura Rady stanowi dowód na decydującą rolę resortów spraw wewnętrznych oraz dochodów publicznych i skarbu, co było spowodowane koniecznością zapewniania państwu finansowych podstaw działalności, a także wysokim poziomem ingerencji władz w życie poddanych, a także zapewnianiem porządku i bezpieczeństwa itp. Zasada centralizacji odnosiła się do Rady jedynie przejściowo: w miarę ograniczania jej kompetencji na rzecz austriackich czynników wojskowych, coraz bardziej oczywista stawała się jej podległość rządowi w Wiedniu. Swoje odbicie w formach działalności Rady znalazła również zasada koncentracji. W związku z tym, sprawy o znaczeniu zasadniczym były rozstrzygane przez Radę działającą in pleno; bieżące zadania, ich analiza i rozpatrywanie, ewentualnie przedkładanie na forum Rady- należały do wydziałów. W kwestii kolegalności, należy zauważyć, że w pracy Rady znajdowała zastosowanie kolegalność pełna, polegająca na rozstrzygnięciu spraw większością głosów wszystkich członków kolegium. Zasadę jednoosobowości można z kolei dostrzec w poczynaniach Dyrektora Budownictwa, którym był Karol Kremer. W organizacji Rady można jeszcze dostrzec zasadę biurokracyzmu, ówczesnie silnie związaną z systemem biuralizmu; ten ostatni polegał na oparciu działań na biurach, w których zasiadali urzędnicy⁸⁶.

Jeśli chodzi o kwalifikacje urzędników, to jeszcze w czasach Senatu musieli się oni legitymować odpowiednim wykształceniem, zdobytym najczęściej w drodze studiów prawniczych. Wiedza i praktyka urzędnicza były sprawdzane w postępowaniach konkursowych, będących podstawowym sposobem tworzenia i uzupełniania kadr urzędniczych w WMK. Podstawą przyjęcia do służby publicznej, oprócz kwalifikacji („umiejętności”) kandydata, było także jego doświadczenie w pracy administracyjnej oraz nienaganność dotychczasowego stylu życia („moralność postępowania”)⁸⁷.

⁸³ Zob. N. Delamarre, *Traite de la police ou l'on trouvera l'histoire de son etablissement les fonctions et les prerogatives de ses magistrats*, t. I, Paris 1719-1722, s. 4 [za:] A. Zahorski, *Centralne instytucje policyjne w Polsce w dobie rozbiorów*, Warszawa 1959, s. 23 oraz J. Malec, *Przedmowa* [w:] *Początkowe prawa policji ogólnej w Kraju*, t. I, Kraków 2008, s. VII-VIII.

⁸⁴ Zob. J. H.von Justi, *Grundfeste zur Macht und Glückseligkeit der Staaten oder ausführliche Vorstellung der Gesammten Polizeiwissenschaft*, t. I-II, 1760-1761 [za:] A. Zahorski, dz. cyt., s. 26-27.

⁸⁵ J. P Harl, *Nauka Policji. Dzieło podręczne nieuchronnie potrzebne dla sprawujących Urzędy Policyjne i starających się o nie, obejmujące w sobie najnowsze wynalazki i doświadczenia z względem szczególniejszym na Prawodawstwo tak Francuzkie, jako i krajów do Ligi Reńskiej należących*, Bydgoszcz 1811.

⁸⁶ Ogólne omówienie zasad zob. J. Malec, D. Malec, *Historia administracji i myśli administracyjnej*, Kraków 2003, s. 15-17, 20-21; W. Witkowski, *Historia administracji w Polsce 1764-1989*, Warszawa 2007, s. 36-40; S. Wachholz, dz. cyt., s. 281-282.

⁸⁷ *Statut organizacyjny...*, Tytuł II „O atrybucjach Senatu” (art. 17-18). Należało więc przedłożyć

Kontrola urzędników odbywała się przy pomocy tzw. list konduity. Przykładowo, w 1847 r. dyrektor Rady zażądał ich nadesłania przez przewodniczących wydziałów, prezesa Sądu Wyższego, Komisarza Rządowego Instytutów Naukowych, Dyrektora Policji oraz sekretarza Rady, chcąc się zapoznać z poczynaniami urzędników⁸⁸.

Jednym ze sposobów na zapewnienie sobie urzędniczej uczciwości i lojalności, była składana przysięga służbowa. Ślubowanie z 1817 r. ułożone dla pracowników Senatu, miało treść następującą: „Ja przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu, że jako senator Miasta Wolnego Krakowa z jego Okręgiem Konstytucji i prawom krajowym wiernym i posłusznym będę i że wszelkie moje usiłowania poświęcę jedynie dla dobra mieszkańców Kraju tego. Tak mi Panie Boże dopomóż”⁸⁹.

Gdyby odpowiedzialność moralna (etyczna) okazała się niewystarczająca, prawo przewidywało także odpowiedzialność karną. Jej zasady były wskazane w stosowanym w WMK austriackim Kodeksie karnym z 1803 r. („Franciszkana”). Przyjmowanie dodatkowego wynagrodzenia za prowadzenie sprawy było niedopuszczalne; za przyjęcie łapówki groziła kara więzienia od 6 miesięcy do jednego roku. Karane było także nadużycie stanowiska służbowego⁹⁰.

Analiza materiałów źródłowych nie wykazała prowadzenia postępowania dyscyplinarnego bądź karnego przeciwko urzędnikom Rady. Należy jednak dodać, że Teofil Żebrawski (Inspektor Komunikacji Lądowej i Wodnej) był poszukiwany listem gończym za udział w „rewolucji krakowskiej”⁹¹.

Osobne miejsce poświęcić należy urzędniczemu systemowi emerytalnemu, wprowadzonemu jeszcze w 1833 r., a następnie modyfikowanego (1838, 1844)⁹². Jego głównym zadaniem było zapewnienie spokojnego bytu odchodzącym ze służby

sekretarzowi Rady odpowiednie „dowody kwalifikacji”. Listy kandydatów wraz z opinią komisji egzaminacyjnej przesyłano Radzie „do zadecydowania”.

⁸⁸ Pismo Dyrektora Rady Admin. do Rady Administracyjnej z 4 I 1847 (do nr 8), „Dziennik prezydyalny c.k. Rady Administracyjnej od nr 1 do nr 1887” z 1847 r., WMK III-68, k. 2. W przypadku sekretarza Rady chodziło o wszystkich „naczelników biur”. Listy miano przesłać w ciągu 6 dni.

⁸⁹ *Rota przysięgi dla senatorów*, WMK V-9 A, k. 15; Pismo Komisji Organizacyjnej do Senatu Rząd. z 29 I 1817 nr 32 (do nr 309), ibidem; Pismo Senatu Rząd. do Komisji Organizacyjnej z 23 I 1817 nr 163, ibidem. Zwraca uwagę wyznaniowy charakter ślubowania.

⁹⁰ Odpowiedni przepis wyglądał następująco: „Kto powierzonej sobie władzy pochodzącej z urzędu, do którego jest obowiązany, tak na złe używa, że komu szkodę wyrządza, ten czyliby chęcią własnego pożytku, czyli dla innej jakiej namiętności i pobocznego celu do tego skłonił się, przez takowe złe swej władzy użycie dopuszcza się występku”. *Księga ustaw na zbrodnie i ciężkie policyjne przestępstwa* (art. 85-86, 88-90). Zob. S. Grodziski, *Historia ustroju społeczno-politycznego Galicji 1772-1848*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1971, s. 172. Przyjęta kwota przepadała na rzecz ubogich. Karom podlegała też osoba wręczająca łapówkę.

⁹¹ Pismo Dyrektora Rady Administracyjnej do Rady Admin. i Komisarza Nadwornego z 15 X 1847 nr 1476, WMK III-45 C, k. 3025; Obwieszczenie Dyrekcji Policji z 8 XII 1847 nr 2834 (list gończy) [w:] J. Bieniarzówna, J. M. Małecki, *Dzieje Krakowa...*, s. 108. Nie było to wszakże związane z jego pracą urzędnika.

⁹² Były to: ustawa z 18 IX 1833 *Prawo o Towarzystwie Emerytalnym*, ogłoszona pismem Senatu Rząd. z 1 X 1833 nr 6337 DGS, Dz. Praw WMK z 1833 r.; *Nowa Ustawa emerytalna* z 7 II 1838, ogłoszona pismem Senatu Rząd. z 15 III 1838 nr 698 DGS i 1418 DGS, Dz. Praw WMK z 1838 r.; Ustawa z 1 VII 1844 *Uzupełnienie Ustawy Emerytalnej z roku 1838*, ogłoszona pismem Senatu Rząd. z 3 VII 1844 nr 3801 DGS, Dz. Praw WMK z 1844 r.

urzędnikom, a także wsparcie pozostałych po nich wdów, oraz ich dzieci. Ustawy przewidywały obowiązkową przynależność urzędników (zarabiających pow. 100 złp) do Towarzystwa Emerytalnego. Emerytury były finansowane głównie ze składek potrącanych przy wypłacie wynagrodzenia (4% co miesiąc). Uzyskane środki były inwestowane na nieruchomościach. Rada nadzorowała przy tym Komisję Emerytalną, czyli organ odpowiedzialny za wypłatę świadczeń, a także ustalający wysokość przypadającej emerytury; w jej skład wchodziła przedstawiciele wszystkich gałęzi służby publicznej (administracja, sądownictwo, szkolnictwo wyższe i średnie, Milicja). Wysokość wypłacanych pensji emerytalnych bądź zaopatrzenia wdowiego była uzależniona od stażu pracy (system progresywny): po przepracowaniu 15 lat urzędnik nabywał prawo do emerytury odpowiadającej 25 % najwyższego uposażenia, po 35 latach zaś - 100 % najwyższej pensji. W okresie przejściowym, przyszła emerytura „przyrastała” corocznie, o 3/20 kwoty z owej 1/4 wynagrodzenia podstawowego. W odrębny sposób obliczano emeryturę w razie uszczerbku na zdrowiu lub trwałego kalectwa, wynikłych w związku z wykonywaniem obowiązków służbowych. Mężowska pensja przysługiwała wdowie również wtedy, gdy zaczął on już pobierać emeryturę. Wyjątek stanowiła sytuacja, w której przepracował nie więcej niż 15 lat i przeszedł w stan spoczynku, wskutek utraty zdrowia bądź zmarł- wdowa mogła wówczas liczyć na 25 % wynagrodzenia męża. Małoletnie dzieci nabywały prawo do emerytury po ojcu na zasadach ustalonych dla wdów, jeżeli ich matka zmarła lub utraciła prawo do emerytury. Przewidziany był także jednorazowy zasiłek sierocy. Otrzymywanie emerytury było uzależnione od przedłożenia dokumentów potwierdzających nabycie praw emerytalnych. Do okoliczności uzasadniających utratę prawa do emerytury należało: a) odejście ze służby przed upływem „lat wysługi”; b) skazanie na karę łączącą się z utratą urzędu lub pozbawieniem praw obywatelskich; c) oddalenie ze służby z powodu niewłaściwego zachowania („zła konduita”); d) „wejście na służbę obcego rządu”⁹³. Przebieg typowego postępowania emerytalnego dobrze oddaje sprawa nauczyciela Szymona Szczygielskiego, jego żony Józefy oraz ich małoletnich dzieci z 1847 r.⁹⁴.

Część III

Poniżej przedstawione zostaną kluczowe zagadnienia związane z organizacją i funkcjonowaniem urzędów oraz instytucji podległych bądź współdziałających z Radą Administracyjną. Podobnie jak Senat, dysponowała ona dobrze rozwiniętym systemem organów pomocniczych, wśród których wskazać trzeba wspomniane wyżej: kancelarię, Biuro Rachuby, Kasę Główną, a także archiwum główne i wydziałowe. Niebagatelną rolę odgrywały też organy wykonawcze, w rodzaju Komisarzy Dystryk-

⁹³ Szerzej zob. M. Mataniak, *System emerytalny dla urzędników Wolnego Miasta Krakowa. Część I: lata 1815-1837*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa”, t. 10 (2017), z. 2, s. 289-319; tenże, *System emerytalny dla urzędników Wolnego Miasta Krakowa. Część II: lata 1838-1854*, tamże, t. 10 (2017), z. 3, s. 493-519.

⁹⁴ Zob. Pismo Rady Administracyjnej do Komisarza Nadwornego z 29 XI 1847 nr 6526, WMK V-152, k. 662 i 747; *Wykaz odbytych lat w zawodzie nauczycielskim przez Szymona Szczygielskiego z 10 I 1847*, ibidem, k. 707-708; Pismo Komisarza Rządowego przy Instytutach Naukowych do Komisji Emerytalnej z 13 I 1847 nr 42, ibidem, k. 665.

towych. Za S. Wachholzem można ponadto wyodrębnić „organy służby specjalnej”, wśród nich podległe Wydz. Dochodów Publicznych instytucje, takie jak: a) Protomedyk wraz z podległą mu strukturą tzw. policji medycynalnej („policja lekarska”), którą tworzył Fizyk Okręgowy, Fizyk Miejski, chirurdzy oraz akuszerki rządowe; b) Intendent Dóbr Narodowych, który nadzorował dobra i domy rządowe (za wyjątkiem położonych w Krakowie; c) Inspektor Kopalń Rządowych (Inspektor Górnictwa Krajowego); d) Inspektor Dochodów Publicznych, który nadzorował wpływy do Skarbu. Spośród organów podporządkowanych Wydz. Spraw Wewn. można z kolei wymienić: a) Dyrektora Budownictwa (wcześniej Oddział Budownictwa), stojącego na czele służby budowlanej; b) Ekonomię Miejską, która dbała o czystość i oświetlenie Krakowa; c) asesora prawnego („obrońca rządowy”); d) referenta (wcześniej senatora) czuwającego nad sprawami instytucyjnymi i opieką małoletnich⁹⁵.

Odpowiedzialne funkcje pełniło również Archiwum Główne, na którego czele stał archiwariusz Ignacy Józef Kaczkowski⁹⁶. Adiunktami przy archiwum byli Kasper Bruśnicki i Józef Dobiński⁹⁷.

Jeśli chodzi o kwestie bezpieczeństwa, to główną rolę odgrywała w tej mierze Dyrekcja Policji⁹⁸. Za jej pośrednictwem Rada sprawowała nadzór nad takimi podmiotami, jak: a) Komisarz Targowy (od 1845 r. Wojciech Dobrzański), który nadzorował przestrzeganie cen i taks urzędowych oraz jakość sprzedawanej żywności; b) Pisarz Kantoru Służących (kierujący kantorem oraz nadzorujący pośredników pracy, zwanych stręczycielami); c) Komisarze Dystryktowi (do których należały czynności policyjne, sądowe i służby administracyjnej); d) zwierzchnicy miejscowi (ustanowieni w miejsce sołtysów, współpracowali z Komisarzami w zakresie nadzoru nad ludnością wiejską)⁹⁹.

Jedną z głównych metod zabezpieczania porządku był ścisły nadzór nad ludnością, obejmujący zarówno stałych mieszkańców, jak też osoby przybywające z zagranicy. W związku wprowadzono obowiązek meldunkowy i paszportowy, analogiczny do występujących w państwach policyjnych. Obiektem szczególnego zainteresowania były osoby z marginesu społecznego (włóczędzy, żebracy, prostytutki itp.). Podstawowym źródłem informacji były dla Rady „księgi ludności”, prowadzone przez komisarzy cyrkulowych i dystryktowych. Wydz. Spraw Wewnętrznych rozpo-

⁹⁵ S. Wachholz, dz. cyt., s. 283-284. Asesor prawny reprezentował Skarb Publiczny w sprawach sądowych, był również swego rodzaju syndykiem.

⁹⁶ *Urządzenie wewnętrzne...* z 1816 roku, Rozdz. VII „O Archiwariuszu”. (art. 59-66). Do jego zadań należało udostępnianie dokumentów urzędowych, segregowanie materiałów archiwalnych oraz ich układanie w fascykuly (wg klucza archiwalnego, czyli „scontrum” itp.).

⁹⁷ Obwieszczenie Senatu Rząd. z 18 IX 1843 nr 4921, Dz. Rząd. WMK z 30 IX 1843 nr 123, s. 489 (nominacja dla K. Bruśnickiego); Obwieszczenie Senatu Rząd. z 17 VII 1844 nr 3333, Dz. Rząd. WMK z 31 VII 1844 nr 93-94, s. 373 (nominacja dla J. Dobińskiego).

⁹⁸ W 1846 r. Dyrekcja Policji wróciła do swoich uprawnień z okresu WMK. Działała jednak pod nazwą: c.k. Austriacka Dyrekcja Policji Miasta Krakowa. Szerzej zob. P. Cichoń, *Dyrekcja Policji Wolnego Miasta Krakowa 1827-1846. Studium historyczno-prawne*, Kraków 2014, s. 113-114, 209.

⁹⁹ Szerzej zob. P. Cichoń, dz. cyt., s. 226-230, 231-235, 235-246. Wobec urzędników Dyrekcji Policji Rada wykonywała również, początkowo i przynajmniej formalnie, pewne uprawnienia zwierzchnie (ich powoływanie, odwoływanie, zawieszanie w urzędowaniu itp.).

znawał odwołania od ich decyzji, w przedmiocie zgody na przeniesienie się z miasta do wsi (lub z jednej wsi do innej)¹⁰⁰.

Radzie (ściślej: jej dyrektorowi) przysługiwało też prawo nadawania „poddaństwa tutejszo-krajowego” („status krajowości”, czyli obywatelstwa), na zasadach określonych w Konstytucji z 1833 r. oraz umowach międzynarodowych; zgodę swojego rządu musieli uzyskać np. obywatele Cesarstwa Austriackiego¹⁰¹.

Osoby uchylające się od pracy i schodzące na drogę włóczędzostwa były umieszczane w Domu Pracy Przymusowej, powstałym w 1822 r. Nadzór nad tym zakładem wychowawczym o charakterze karnym sprawowała Rada Administracyjna. Jego organizację uregulowano w rozporządzeniach z lat dwudziestych XIX w.¹⁰². Osadzenie w Domu Pracy Przymusowej następowało na mocy decyzji Oddziału Administracyjnego Dyrekcji Policji, od której przysługiwało odwołanie do Wydz. Spraw Wewn.¹⁰³.

Trzeba też odnotować funkcje Rady związane z działalnością formacji policyjno-wojskowych, które współodpowiadały za bezpieczeństwo wewnętrzne WMK. Chodzi w tym miejscu o Milicję Krajową oraz Korpus Żandarmerii. W stosunku do pierwszej z wymienionych, Rada posiadała liczne uprawnienia gospodarcze (zapewnianie umundurowania, uzbrojenia, wyżywienia, wynagrodzenia i zakwaterowania), ale również dyscyplinarne (nadzór pod względem karności), mogąc też porozumiewać się z jej dowódcą (Komendantem), w sprawie użycia oddziałów¹⁰⁴.

Przykładowo, w sprawie kilku milicjantów Rada wydała decyzję aprobującą wnioski Komendanta, odnośnie przyznania im „statusu weteranów” oraz wypłacania należnego żołdu¹⁰⁵. Działalność Milicji pod rządami Rady trwała jedynie do 1 lutego 1847 r. kiedy udzielono dymisji wszystkim jej oficerom i podoficerom, szeregowych milician-

¹⁰⁰ Zob. Rozporządzenia Senatu Rząd.: z 29 VIII 1816 nr 3035 DGS, *O Księgach Ludności*, Dz. Rozporz. Rząd. WMK z 1816 r.; z 3 X 1834 nr 5866 DGS, *Dodatkowe rozwinięcie rozporządzenia odnoszącego się do mieszkańców przenoszących się z jednej gminy do drugiej, szczególnie włościan*, Dz. Praw WMK z 1834 r.

¹⁰¹ Pismo Rady Administracyjnej do Prezydium Rady Adm. i Dyrekcji Policji z 3 VII 1846 nr 3153, WMK III-42 C, k. 2447. Należało wykazać pobyt przekraczający 5 lat, a także fakt zamieszkania w WMK przed 25 XI 1836. Wymagane było też nienaganne zachowanie, posiadanie odpowiedniego majątku itp. Zob. *Wykaz osób pochodzących z krajów Cesarstwa Austriackiego* nr XX z 3 VII 1846 (do nr 3153), ibidem, k. 2469-2470.

¹⁰² Ustawa z 3 I 1822 *Ustanowienie Domu Zarobkowego*, ogłoszona pismem Senatu Rząd. z 8 I 1822 nr 58 DGS, Dz. Rozporz. Rząd. WMK z 1822 oraz rozporządzenia Senatu Rząd.: z 15 VI 1827 nr 3999 DGS, *Zaprowadzenie Domu Pracy*, Dz. Praw Rzeczypospolitey Krakowskiej z 1827; z 1 II 1830 nr 599 DGS, *Powtórne urządzenie Domu Pracy*, Dz. Praw RK z 1829; z 27 X 1841 nr 5804 DGS, *Zmiany w zasadach Domu Pracy*, Dz. Praw WMK z 1841 r. Nadzór obejmował też dom filialny w Jaworznie.

¹⁰³ Rozporządzenie Senatu Rząd. z 27 X 1841 nr 5804 DGS *Zmiany w zasadach Domu Pracy*, Dz. Praw WMK z 1841 (art. 4). Inspektorem Domu Pracy Przymusowej był Ignacy Sieradzki (Obwieszczenie Senatu Rząd. z 23 XII 1843 nr 6763, Dz. Rząd. WMK z 18 III 1843 nr 41-42, s. 161).

¹⁰⁴ Jej organizację regulował wówczas *Statut dla Milicji Krajowej* nr 3/Dz.Konf., ogłoszony pismem Senatu Rząd. z 27 I 1842, Dz. Praw WMK z 1842 r. Zob. też Rozporządzenie Senatu Rząd. z 16 VII 1839 nr 4132, *Regulamin milicyjny o służbie poszczególnych żołnierzy*, ibidem. Komendantem był Ludwik de Csala (Czala) (Obwieszczenie Senatu Rząd. z 20 XII 1844 nr 6339, Dz. Rząd. WMK z 28 XII 1844 nr 167, s. 669).

¹⁰⁵ „Repertorium Rady Administracyjnej Cywilnej M. Krakowa” z 1846, WMK V-557 (nr dz. podawcz. 1992), k. 542. Chodziło o milicjantów: Wawrzyńca Rogosza, Jana Fircka, Jana Babickiego, Wawrzyńca Szewczyka, Teodora Gembarowskiego i Kazimierza Dudzika.

tów wcielono zaś do Żandarmerii bądź kompanii policyjnej¹⁰⁶. Można też wspomnieć o prośbie komendanta, który w wystąpił o pozostawienie milicyjnej orkiestry, pomimo zawieszenia działalności (postawienia w „stan nieczynny”) całej formacji. W przeciwnym razie, milicjantom należało wypłacić pensję, „trzy miesiące naprzód”, na podstawie umów („kontraktów”) podpisywanych przez dowódcę z każdym z członków Korpusu Milicji. Administracja uznała wprawdzie zobowiązania Skarbu Publicznego wobec milicjantów za wygasłe (z dniem 30 VI 1846), jednakże ze względów słusznosciowych przyznała oddalonym funkcjonariuszom prawo do pensji jeszcze przez 3 miesiące¹⁰⁷.

Zbliżony charakter miały uprawnienia Rady wobec drugiego ważnego ogniwa struktury bezpieczeństwa, jakim była (do 1850 r.) licząca kilkadziesiąt osób Żandarmeria¹⁰⁸.

Oprócz tego, Rada wykonywała obowiązki związane z obecnością w Krakowie wojsk okupacyjnych. Podlegał jej Intendent Zaopatrzenia Potrzeb Wojskowych, którym mianowano W. Kopffa¹⁰⁹. Jego czynności można odtworzyć na podstawie licznie zachowanych „dzienników Intendenta”. Pośredniczył on m.in. w kontaktach z tzw. Komisją Kwaterniczą¹¹⁰.

Na Radzie i podległych jej służbach spoczywały także obowiązki związane z zapobieganiem i likwidacją skutków klęsk żywiołowych (pożary, powodzie, wylewy rzek). Należy w tym miejscu w szczególności wskazać na krakowską straż pożarną („straż ogniowa”)¹¹¹.

Związek ze „spokojnością publiczną” wykazywała także działalność Komitetu Cenzury, którym w latach 1846-1847 kierowali dwaj asesorszy (Konstanty Majeranowski i Stanisław Służewski. Radzie przysługiwały względem niego pewne obowiązki organizacyjne¹¹².

¹⁰⁶ W. Namysłowski, *Milicja Wolnego Miasta Krakowa 1815-1845*, „Biblioteka Krakowska” nr 48, Kraków 1913, s. 103-104; W. M. Bartel, *Ustrój i prawo...*, s. 76.

¹⁰⁷ Pismo Administracji Tymczasowej Cywilnej do Wydziału Spraw Wewnętrznych z 17 IV 1846 nr 1417, WMK VI-26, k. 1311-1312. Wypłaty w Kasie Milicyjnej miały następować na podstawie asygnacji Komendanta, z polecenia Administracji Tymczasowej (IV-VI 1846).

¹⁰⁸ Zasadnicza część Korpusu Żandarmerii (komendant, wachmistrz, dwóch brygadierów, trębacz oraz 17 żandarmów konnych i 3 pieszych) stacjonowała w koszarach przy ul. Grodzkiej 114. Poszczególne brygady (brygadier, 4 żandarmów konnych i 2 pieszych) rozlokowano w Chrzanowie, Czernichowie, Krzeszowicach i Mogile (później w Kościelnikach). W 9 dystryktach wiejskich do dyspozycji Komisarzy Dystryktowych oddano po jednym żandarmie konnym i pieszym. Zob. Rozporz. Senatu Rząd.: z 21 II 1845 nr 868 DGS, *O stanie korpusu Milicji Krajowej*, Dz. Praw WMK z 1845 r. oraz z 20 IX 1837 nr 5511 DGS *Instrukcja poprawna dla Żandarmerji*, Dz. Praw WMK z 1839 roku (Rozdz. X „O dyslokacji”). Zob. też P. Cichoń, *Przyczynek do dziejów Żandarmerii Wolnego Miasta Krakowa [w:] Regnare, gubernare, administrare: prawo i władza na przestrzeni wieków*, red. S. Grodziski, A. Dziadzio, Kraków 2012, t. 2, s. 55-71.

¹⁰⁹ W. Kopff, *Wspomnienia z ostatnich lat...*, s. 95-96.

¹¹⁰ Pismo Komisji Kwaterniczej do Intendenta Zaopatrzenia Potrzeb Wojskowych z 12 V 1846, WMK V-163, k. 27 (informacja o zawarciu 20 kontraktów ws. wynajęcia pomieszczeń dla oddziałów wojskowych w Krakowie).

¹¹¹ Jej organizację i zakres obowiązków określono w rozporządzeniu Senatu Rząd.: z 6 XII 1841 nr 6513 DGS, *Urządzenie ogniowe dla Wolnego Miasta Krakowa i jego Okregu*, Dz. Praw WMK z 1842 r. oraz w statutach Dyrekcji Policji.

¹¹² T. Gutkowski, *Cenzura w Wolnym Mieście Krakowie 1832-1846*, „Biblioteka Krakowska” nr 49,

Kilka bliższych uwag poświęcić należy wyspecjalizowanym służbom technicznym, podległym Radzie Administracyjnej. Należała do nich tzw. służba budownictwa, realizująca zadania z zakresu budownictwa krajowego, lądowego („ziemnego”) i wodnego¹¹³. Organem bezpośrednio przełożonym był względem niej Wydz. Spraw Wewn.¹¹⁴. Dyrektorem Budownictwa, stojącym na czele Oddziału Budownictwa, był wybitny krakowski architekt Karol Kremer¹¹⁵. W skład Oddziału Budownictwa wchodził ponadto: Budowniczy Miejski, Budowniczy Okręgowy, Ekonom Miejski, Inspektor Dróg i Mostów, adiunkt-inżynier przy Inspektorze (Inżynier Objazdowy), dwaj adiunkci, praktykanci (płatni i bezpłatni), dwaj kanceliści oraz dozorczy. Pod nadzorem Dyrektora pozostawał też, formalnie niezależny, Inspektor Budowniczy Gmachów Akademickich¹¹⁶. Warto dodać, że Rada udzielała również zezwolenia (patenty) na działalność geometrów, budowniczych oraz majstrów murarskich i ciesielskich¹¹⁷.

Wspomniany Intendent Dóbr Narodowych, oprócz udziału w nadzorowaniu lasów skarbowych, miał też za zadanie opiekę nad gmachami rządowymi. W okresie rządów Rady szczególnie intensywne prace adaptacyjne i remontowe były prowadzone wokół gmachu nr 26/27/28 na Stradomiu¹¹⁸.

Zadania z zakresu utrzymywania komunikacji drogowej (konnej i pieszej), wykonywała Rada przy pomocy wyspecjalizowanej służby drogowej¹¹⁹. Główną rolę w jej pracach odgrywał Inspektor Dróg i Mostów oraz Inżynier Objazdowy. Pomocnicze zadania powierzano czterem naddrogowym (z siedzibą w Liszkach, Wygiełzowie, Sowiarcie i Krakowie) oraz drożnym, którym podlegały tzw. sekcje drogowe o długości ok. 3,5 km¹²⁰. Można dodać, że wprowadzonym w 1841 r. podziałem dróg wyróżnio-

Kraków 1914, s. 29-30, 40. Jego kompetencje określono w rozporządzeniu Senatu Rząd. z 11 XII 1832 nr 5918 DGS, *Urządzenie Komitetu Cenzury*, Dz. Rząd. WMK z 15 XII 1832 nr 36-37, s. 145-146.

¹¹³ Rozporządzenie Senatu Rząd. z 10 XI 1841 nr 6039 DGS, *Urządzenie Budownictwa w Senacie Rządzącym* WMK, WM 434, k. 1-47.

¹¹⁴ *Urządzenie wewnętrzne Senatu...*, (art. 29, pkt i). Zwrócono uwagę na budowę i utrzymywanie mostów, kanałów oraz innych „urządzeń wodnych”. W kwietniu 1846 r. Oddział Budownictwa formalnie wcielono do Wydziału. Zob. Pismo Rady Administracyjnej do Wydz. Spraw Wewnętrznych z 27 IV 1846 (do nr 1719), WMK V-5, k. 851-852.

¹¹⁵ Obwieszczenie Senatu Rząd. z 30 XII 1842 nr 6848, Dz. Rząd. WMK z 1 II 1843 nr 13, s. 49 (nominacja dla K. Kremera). Szerzej zob. U. Bęczkowska, *Karol Kremer i krakowski urząd budownictwa w latach 1837-1860*, Kraków 2010, *passim*.

¹¹⁶ *Urządzenie Budownictwa...*, k. 2 i 25-26, Tytuł I „O Składzie wewnętrznym Budownictwa” (art. 4); U. Bęczkowska, dz. cyt., s. 107, 131-132 i 553. Inspektorem BGM był Tomasz Majewski.

¹¹⁷ *Urządzenie Budownictwa...*, k. 38-39, Tytuł V „O Budowniczych prywatnych, Jeometrach, aplikacji i examinach Majstrów Murarskich i Ciesielskich” (art. 90). Wiadomości o zgodzie na „wykonywanie praktyki” były publikowane w dziennikach rządowych.

¹¹⁸ Pismo Naczelnika Administracji Wojskowo-Cywilnej do Administracji Tymczasowej Cywilnej z 14 IV 1846 nr 551, WMK V-100, k. 439; *Protokół przekazania kamienicy nr 26/27/28 z 24 VIII 1846*, sporządzony przez adiunkta Budownictwa i Ekonomu Miejskiego, WMK V-147, k. 1103-1112. W trzypiętrowym budynku miał swoją siedzibę rezydent rosyjski, Urząd Pocztowy Królestwa Polskiego, c. k. Nadkomenda Wojskowa oraz inne instytucje.

¹¹⁹ *Urządzenie wewnętrzne Senatu...*, (art. 29, pkt i). Do administracji rządowej należała dbałość o drogi publiczne, w tym bruki miejskie, a także „wszelkiego rodzaju komunikacje”.

¹²⁰ Szerzej zob. Rozporządzenie Senatu Rząd. z 17 XI 1841 nr 6751 DGS, *Urządzenie Służby Drogowej w WMK i Jego Okręgu*, WM 434, k. 49-65. Dbałości o drogi publiczne oraz bezpieczeństwu podróż-

no: a) gościńce główne, b) drogi poboczne większe, c) drogi poboczne mniejsze¹²¹. Do dbałości o stan dróg wiejskich zobowiązana była również ludność chłopska („pomoc ciągła i ręczna”); nadzór nad wykonywaniem usług szarwarkowych sprawowali Komisarze Dystryktowi¹²².

Warto wspomnieć, że Rada podejmowała czynności związane z uruchomieniem pierwszych odcinków linii kolejowych w Okręgu Krakowskim¹²³. W związku z uprzywilejowaniem krakowskich akcjonariuszy „Towarzystwa Kolei Żelaznej”, którzy posiadali ok.1/3 jego udziałów, od 1844 r. rząd WMK wykonywał nad nim uprawnienia nadzorcze¹²⁴. Przez pewien czas korzystała z nich Rada Administracyjna, dzieląc je z przedstawicielem rządu austriackiego¹²⁵.

Kolejną obszerną kategorię spraw stanowiły działania Rady w sprawach finansowych, w tym zwłaszcza budżetowych i podatkowych. W ogólności należy stwierdzić, że prowadziła ona działalność w granicach budżetu uchwalonego przez Zgromadzenie Reprezentantów (sejm WMK) jeszcze w 1844 r. Zwraca uwagę fakt, że działalność administracji pochłaniała znaczną część wydatków przewidzianych w ustawie budżetowej: w latach 1845-1846 na „Administrację krajową” przeznaczono 694 982 złp 29 gr. (ok. 35% wszystkich środków)¹²⁶.

Nadzór nad dobrze rozwiniętą administracją skarbową Rada sprawowała przy pomocy Wydz. Dochodów Publicznych. Do 1852 r. moc obowiązującą zachowywał system podatkowy WMK. Tworzyły go: a) podatki bezpośrednie, w tym podatek osobisto-klasyczo-przemysłowy, „podatek ofiary”, podatek dymowy (czyli podymne) oraz szarwarkowy; b) podatki pośrednie, wśród nich podatek konsumpcyjny (akcyza)¹²⁷. Istotne zmiany w organizacji aparatu fiskalnego poczęto wprowadzać w

nych poświęcone było rozporządzenie Senatu Rząd. z 21 VI 1825 nr 2630 DGS, *Przepisy zapobiegające uszkodzeniu dróg bitych i dążące do utrzymania należytego porządku na tychże*, Dz. Rząd. WMK z 26 VII 1825, nr 25-26, s. 101-105. Wykaz drogowych zob. np. Obwieszczenie Senatu Rząd. z 12 I 1844 nr 212, Dz. Rząd. WMK z 24 I 1844, nr 9-10, s. 34.

¹²¹ *Urządzenie Służby Drogowej w WMK i Jego Okręgu z 17 XI 1841 r.*, WMK V-78 B, k. 1532-1535 (art. 2-3).

¹²² Rozporządzenie Senatu Rząd. z 7 VI 1817 nr 1525 DGS, *O funduszach rogatkowym i mostowym*, Dz. Rozporz. Rząd. WMK z 1817 r. Tytuł II „O rodzajach dróg i sposobie ich utrzymywania” (art. 6-8, 11-12, 16, 19). Zob. Rozporządzenie Senatu Rząd. z 11 IV 1818 nr 1023 DGS *O szarwarkach*, Dz. Rozporz. Rząd. WMK z 1818 r.

¹²³ 14 X 1847 oddano do użytku odcinek Kraków-Trzebinia-Mysłowice (o długości 65,1 km), 15 XI 1847 1,6 km odcinek Szczakowa-Granica (Maczki). Szerzej zob. J. Bieniarzówna, J.M. Małecki, *Dzieje Krakowa*, t. 3: *Kraków w latach 1796-1918*, Kraków 1979, s. 183; J. Demel, *Stosunki gospodarcze i społeczne Krakowa w latach 1846-1853*, „Biblioteka Krakowska” nr 107, Kraków 1951, s. 89-91.

¹²⁴ Zob. *Statut Kolei Żelaznej krakowsko-górno-szląskiej*, zatwierdzony pismem Senatu Rząd. z 1 III 1844 nr 922 DGS, Dz. Praw WMK z 1844 r. (to samo jako: *Statut Towarzystwa Drogi Żelaznej Krakowsko-Górno-Śląskiej*, WMK V-101 B, k. 1501-1546, wersja dwujęzyczna, polsko-niemiecka).

¹²⁵ J. Demel, *Początki kolei żelaznej w Krakowie*, „Kraków dawniej i dziś”, nr 6, Kraków 1954, s. 30-31.

¹²⁶ Ustawa z 4 i 13 VII 1844 *Budżet przychodów i rozchodów od roku 1845 obowiązujący mający*, ogłoszona pismem Senatu Rząd. z 11 X 1844 nr 4936 DGS, Dz. Praw WMK z 1844 r. Budżet obowiązywał od 4 I 1845. Dla porównania: Sądownictwo pochłaniało 180 500 złp, szkolnictwo 479 876 złp 26 gr., Milicja i Żandarmeria 299 398 złp 24 gr.

¹²⁷ O podatkach zob. J. Demel, *Stosunki gospodarcze i społeczne...*, s. 167-171 oraz liczne ustawy podatkowe (np. Ustawa z 27 XII 1817 *O ustanowieniu podatku osobisto-klasyczo-przemysłowego...*, ogło-

1847 r.¹²⁸. Wśród wielu czynności, Rada załatwiła wnioski Floriana Straszewskiego, który w związku z zamknięciem przez sejm WMK Loterii Krajowej (w 1844 r.) domagał się zwrotu kaucji wniesionej w listach zastawnych (42 400 złp), a także ekstabulacji 60 000 złp, zahipotekowanych na dobrach Kocmyrzów¹²⁹.

Rada dysponowała własną służbą rachunkową, którą tworzyło Biuro Rachuby. Zasady „układania i sprawdzania rachunków” określało „Urządzenie rachunkowości” z 1838 r.¹³⁰. Działała też wspólna kasa państwowa (Kasa Główna Poborowa), do której poszczególne instytucje wpłacały zbierany grosz publiczny, podatnicy („deben-ci”) zaś wnosili należne podatki. Kierował nią Naczelnik, Kasa zatrudniała także kontrolerów, buchalterów i pisarzy kasowych¹³¹. Kontrolę rachunków z „zarządu groszem publicznym” sprawowało (przy pomocy tzw. rewizji) Biuro Rachuby, we współpracy z rachmistrzami wydziałowymi. Szefem Biura był Karol Płocki, kierujący kilkoma rachmistrzami oraz kancelistami (I-III klasy)¹³².

Spśród urzędników administracji skarbowej, wspomnieć należy Inspektora Przychodów (Dochodów) Niestających, który czuwał nad regularnym wpływem dochodów skarbowych, odbywał rewizje kas poborowych, składał rządowi sprawozdania rachunkowe itp. Podlegał mu Urząd Konsumpcyjny, Urząd Stemplowy, administracja Szlachtuza Generalnego¹³³, Magazyn drzewa i węgla oraz Waga miejska¹³⁴. Za pośrednictwem Wydz. Dochodów Publicznych, Radzie były także podporządkowane urzędy rogatkowe, w których odbywał się pobór ceł i myta. Pracowali w nich kontrolerzy, pi-

szona pismem Senatu Rząd. z 5 I 1818 nr 50 DGS, Dz. Rozporz. Rząd. z 1818 r.; Ustawa z 11 VII 1844 *Ustanowienie podatku dymowego od ognisk w mieście Krakowie*, ogłoszona pismem Senatu Rząd. nr 3253 DGS, Dz. Praw WMK z 1844 r.).

¹²⁸ Zob. Rozporządzenie Komisarza Nadwornego z 9 V 1847 nr 625 F, *O zaprowadzeniu powszechnego podatku konsumpcyjnego (akcyzy) w mieście Krakowie i jego Okręgu*, PGS, R. 29: 1848, s. 203-205. Np. Administrację Okręgową Kameralną podporządkowano c.k. Galicyjskiej Kameralnej Administracji Poborów.

¹²⁹ Pismo Wydz. Dochodów Publicznych do Administracji Tymczasowej Cywilnej z 10 IV 1846 nr 1470, WMK V-183, k. 469-470. Szerzej zob. M. Mataniak, *Zasady organizacyjne i funkcjonowanie Loterii Krajowej w Wolnym Mieście Krakowie (1822-1845). Z badań nad skarbowością na ziemiach polskich w XIX w.*, „Studia Historyczne”, R. LIX, 2016, z. 3 (235), s. 317-345.

¹³⁰ *Statut organizacyjny...*, Tytuł V „O wewnętrznym urządzeniu Senatu” (art. 78-79). Tekst w: Rozporządzenie Senatu Rząd. z 28 V 1838 nr 2863 DGS, *Urządzenie Rachunkowości*, WMK V-102, k. 1049-1106.

¹³¹ *Urządzenie Rachunkowości*, WMK V-102, k. 1053. Tytuł II „O postępowaniu kasowem” (art. 6, 13). Do tzw. kas szczegółowych należały Kasa Milicyjna, Akademicka, Kopalniana, Sądownicza. Naczelnikiem Kasy Główniej był Kajetan Jędrzejowski; Szerzej zob. M. Mataniak, *Funkcjonowanie więzienia w Wolnym Mieście Krakowie w I połowie XIX w.*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, nr 96, Warszawa 2017, III kwartał, 2017 (w druku)

¹³² *Urządzenie Rachunkowości*, WMK V-102, k. 1091. Tytuł VI „O sprawdzaniu rachunków” (art. 72-73).

¹³³ O działalności Szlachtuza zob. M. Mataniak, *Szlachtuz Generalny - ze studiów nad administracją skarbową Wolnego Miasta Krakowa (1815-1846)*, „Res Gestae. Czasopismo Historyczne”, t. 3/2016, s. 121-150.

¹³⁴ *Urządzenie wewnętrzne Senatu...*, Rozdz. XIII „O Intendencie Dóbr Narodowych” (art. 86-88); Rozdz. XV „O Inspektorze Dochodów Publicznych” (art. 91-93). Funkcjonowała też osobna Kasa Dochodów Niestających.

sarze oraz strażnicy rogatekowi. Rada nadzorowała m.in. przestrzeganie taryf celnych z państwami sąsiednimi¹³⁵. Informacje na temat obrotów handlowych otrzymywała od Komisarza Handlowego¹³⁶. Od 1847 r. powyższe zadania wykonywała Rada na rzecz austriackiego systemu celnego¹³⁷.

Rada posiadała także liczne kompetencje w sprawach górnictwa krajowego, wykonywane za pośrednictwem Inspektora Górnictwa Krajowego; wydawała m.in. pozwolenia na prowadzenie prac poszukiwawczych i wydobywczych¹³⁸. Nadzorowała też Administrację Solną, na czele której stał Naczelnik Administracji Magazynu Solnego w Krakowie. Podlegali mu, zatrudnieni w magazynie, pisarz i kontroler, a także prowadzący działalność w terenie: dozorca solny wraz ze strażnikami solnymi. Naczelnik dokonywał cokwartalnych zakupów soli w żupie wielickiej. Kontrolował też zaopatrzenie miasta w sól, wykonywanie obowiązków przez strażników itd.¹³⁹. Równie szczegółowo ustalono obowiązki pozostałych urzędników tejże Administracji¹⁴⁰. Rada rozliczała także dostawy soli przez prywatnych przedsiębiorców¹⁴¹.

Z innych wyspecjalizowanych instytucji, wskazać należy Służbę leśną, którą tworzyli: Nadleśniczy Rządowy, Kontroler Lasów Prywatnych, Kontroler Lasów Skarbowych, a także strażnicy leśni i gajowi, pełniący służbę w obrębach leśnych. Kompetencje Rady dotyczyły m.in. spraw personalnych, organizacyjno-technicznych (np. remontów leśniczówek), ale także wykonywania obowiązków przez administrację leśną (dbałość o stan lasów: skarbowych i prywatnych; zarządzanie okresowych kontroli gospodarczych, sporządzanie planów poręb, zwalczanie defraudacji lasowych itd.)¹⁴².

Rada sprawowała zwierzchnictwo nad organami wykonującymi zadania tzw. policji lekarskiej (medycynalnej), czyli ówczesną służbą medyczną. Stanowili ją: Protomedyk, Fizyk Miejski, Fizyk Okręgowy, chirurdzy (miejscy i okręgowi) a także

¹³⁵ Zob. *Taryfa Celna do układu handlowego między Cesarstwem Austriackim i rządem WMK z 1845 roku* (część A-C), WMK V-151, k. 307-363. Wykaz osób zatrudnionych w urzędach rogatekowych zob. *Obwieszczenie Senatu Rząd.* z 15 XI 1844 nr 5645, *Dz. Rząd. WMK* z 27 XI 1844 nr 145-147, s. 581-583.

¹³⁶ Zob. *Pismo Komisarza Handlowego do Wydz. Spraw Wewnętrznych* z 31 VII 1846 nr 1 (do nr 510), WMK VI-22, k. 845. Komisarzem Handlowym był Maciej Mączyński.

¹³⁷ *Obwieszczenie Komisarza Nadwornego z 18 I 1847, Kraków wraz z jego okręgiem zostaje do obrębu celnego austriackiego włączony*, PGS, R. 29: 1847, s. 109-123.

¹³⁸ *Urządzenie wewnętrzne Senatu...*, Rozdz. XIV „O Kopalniach” (art. 90); *Ustawa z 13 VII 1844, Prawo Górnicze*, ogłoszona pismem Senatu Rząd. z 16 VII 1844 nr 3344 DGS, *Dz. Praw WMK* z 1844 r. Tytuł II „O zakładaniu i nabywaniu kopalń” (art. 11, 13, 16-18, 21-22, 36-39).

¹³⁹ *Rozporządzenie Senatu Rząd.* z 25 V 1843 nr 2726 DGS, *Instrukcja dla Naczelnika Administracji Magazynu Solnego w Krakowie*, WMK V-115, k. 1165-1166 (art. 1-6, 9-10, 13). Naczelnikiem AS był Maciej Mączyński; Szerzej zob. M. Mataniak, *Monopol solny w Wolnym Mieście Krakowie (1815-1846). Organizacja i zakres kompetencji Straży Solnej WMK*, „*Krakowski Rocznik Archiwalny*” t. XXIII (2017) (w druku).

¹⁴⁰ Zob. *Rozporządzenia Senatu Rząd.* z 27 V 1843 nr 2726 DGS: *Instrukcja dla Dozorczy Straży Solnej Wolnego Miasta Krakowa*, WMK V-115, k. 1151-1154 oraz *Instrukcja dla Strażników Solnych w kraju Wolnego Miasta Krakowa*, ibidem, k. 1155-1160.

¹⁴¹ Zob. *Pismo F. Rippera do Wydz. Dochodów Publicznych* z 5 VI 1846, WMK V-115, k. 1027. Franciszek Ripper był „rządowym dostawcą soli” w okresie 1 VI 1845- 31 V 1846.

¹⁴² *Urządzenie wewnętrzne Senatu...*, (art. 88). Na jego podstawie sprawowanie „administracji szczególnej”, w tym kontrola lasów skarbowych, należało również do Wydz. Dochodów Publicznych (art. 31).

akuszerki rządowe. Do ich obowiązków należała dbałość o stan zdrowia mieszkańców, zapobieganie epidemiom, kontrola żywności, wydawanie świadectw zdrowia, ale także odbieranie porodów (akuszerki) i zapobieganie działalności „pokątnych akuszerok”¹⁴³. Kontrole rządowe obejmowały także apteki¹⁴⁴.

Osobno należy wskazać kompetencje Rady w stosunku do Dyrekcji Ogólnej Szpitali, w której skład wchodził m.in. komisarz rządowy (przewodniczący), Protomedyk, Fizyk Miejski, dziekan Wydziału Lekarskiego UJ, prezesi sądów, biskup krakowski. Była ona organem pośredniczącym między rządem a szpitalnymi tzw. Radami Szczegółowymi. Radzie Administracyjnej podlegały cztery szpitale: św. Łazarza, Bonifratrów („Braci Miłosierdzia”), św. Ducha oraz żydowski na Kazimierzu¹⁴⁵.

Szeroki był też zakres funkcji nadzorczych nad tzw. policją weterynarską. Tworzyli ją Weterynarze: Krajowy, Miejski i Okręgowy, a także Fizyk Miejski, Fizyk Okręgowy oraz członkowie Rady Weterynarskiej¹⁴⁶. Podstawowym zadaniem powyższej służby była dbałość o zdrowie zwierząt gospodarskich (oraz wyrabianego z nich mięsa), ochrona mieszkańców przed „wpływem chorób zwierzęcych”, propagowanie zasad prawidłowej hodowli, kontrola targów bydła, koni i owiec itp. Chwywanie niebezpiecznych psów, podejrzewanych o przeniesienie wścieklizny, należało do Mistrza Rządowego (Jan Geisler) i podległych mu „oprawców” (hyclów)¹⁴⁷.

Liczne były również obowiązki Rady dotyczące utrzymywania infrastruktury miejskiej. Chodziło w szczególności o dbałość o bruki miejskie, a także czystość i porządek w Krakowie i miasteczkach okręgowych (tzw. ochędostwo, czyli wywożenie śmieci oraz innych nieczystości), budowę, remonty i czyszczenie miejskich kanałów, konserwację studni oraz oświetlenie Krakowa (lampami olejnymi) i Chrzanowa; osob-

¹⁴³ *Urządzenie wewnętrzne Senatu...*, Rozdz. XI „O Protomedyku” (art. 79-83). Zadania służby lekarskiej szczegółowo uregulowano [w:] Rozporządzenie Senatu Rząd.: z 21 III 1842 nr 338 DGS, *Instrukcja dla akuszerok praktykujących w Mieście Krakowie i Okręgu*, WMK VI-58, k. 459-475; z 29 VII 1844 nr 3655 DGS, *Instrukcja dla Fizyka Miasta Krakowa*, WMK V-191, k. 311-320 oraz *Instrukcja dla Fizyka Okręgowego*, WMK VI-28, k. 743-763. Zob. też Rozporządzenie Senatu Rząd.: z 2 XII 1844 nr 5976 DGS, *Instrukcja dla Chirurgów Miasta Krakowa jako urzędników zdrowia*, ibidem, k. 717-723.

¹⁴⁴ Zob. sprawę rewizji apteki Józefa Borzęckiego w Krzeszowicach: *Rewersy na akta wydane z Archiwum z r. 1846*, WMK V-191, k. 22. Apteka została tymczasowo zamknięta (Obwieszczenie Wydz. Spraw Wewnętrznych z 31 X 1845 nr 9121, Dz. Rząd. WMK z 5 XI 1845 nr 147-148 s. 589), w związku z licznymi nieprawidłowościami w jej prowadzeniu.

¹⁴⁵ M. Brodowicz, *Ważniejsze dokumenta odnoszące się do swojego udziału w sprawach i losach Zakładów Naukowych b. W.M. Krakowa i jego Okręgu*, Kraków 1874, s. 64; W. Kopff, *Zdanie Sprawy o stanie i położeniu Kraju WM Krakowa i Jego Okręgu w Zgromadzeniu Reprezentantów w 1844 roku przez Senatora do tegoż Zgromadzenia delegowanego*, Dz. Praw WMK z 1844 r., s. 97; S. Wachholz, dz. cyt., s. 377-378. Kompetencje dotyczyły spraw natury personalnej oraz organizacyjno-technicznej.

¹⁴⁶ Rozporządzenie Senatu Rząd.: z 10 XII 1841 nr 4361 DGS, *Urządzenie Służby Weterynarskiej w Wolnym Mieście Krakowie*, WMK V-191, k. 985-995; to samo w: Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego (dalej: AUJ), sygn. SI 411, k. nspg. Przepisy dotyczące spraw weterynaryjnych znajdowały się także w statutach Dyrekcji Policji.

¹⁴⁷ Szerzej zob. M. Mataniak, *„Policja weterynarska” Wolnego Miasta Krakowa (1815-1846). Z dziejów organizacji służby weterynaryjnej na ziemiach polskich w XIX wieku* [w:] *225 lat policji w Polsce*, t. 1: *Geneza i ewolucja policji*, red. P. Majer, M. Seroka, Olsztyn 2017, s. 69-87. Rozporządzenie Senatu Rząd.: z 27 II 1829 nr 1296 DGS, *Instrukcja dla Mistrza Rządowego* nie zostało opublikowane i nie zachowało się w materiałach archiwalnych.

no należy wskazać zatwierdzanie tzw. planów upięknienia miasta¹⁴⁸. Część powyższych zadań wykonywała Ekonomia Miejska, na czele z Ekonomem; obejmowały one także oświetlanie budynków rządowych i ich ogrzewanie, sprzedaż materiałów pozostałych po „fabrykach rządowych”, a także wynajmowanie więźniów do prac fizycznych (wnioski składano do administracji więziennictwa) i in.¹⁴⁹. Organem doradczym z zakresu inwestycji miejskich był Komitet Ekonomiczny (skład: Ekonom Miejski, urzędnicy Budownictwa, referent Wydz. Spraw Wewnętrznych, zasłużeni mieszkańcy Krakowa)¹⁵⁰.

Rada opiekowała się także powstałym w 1803 r. Cmentarzem Rakowickim, zwanym „cmentarzem generalnym”¹⁵¹; podlegały jej również cmentarze parafialne okręgowe. Administracja działała w tym wypadku na podstawie rozporządzenia z 1842 r. Jego przepisy dotyczyły m.in. zakładania i utrzymywania cmentarzy, dopuszczalnych form czczenia pamięci o zmarłych (wznoszenie nagrobków, murowanie grobowców rodzinnych, umieszczanie tablic epitafijnych w świątyniach). Służbę cmentarną w Krakowie stanowili: gospodarz (dozorca) cmentarza generalnego, grabarze oraz kamieniarze¹⁵².

Osobną kategorię spraw tworzyły zagadnienia o charakterze społeczno-gospodarczym. W pierwszym rządzie wskazać można nadzorowanie działalności organizacji cechowych. Odbывало się to za pośrednictwem komisarzy rządowych, zasiadających w zgromadzeniach cechowych oraz urzędach „starszych cechowych”¹⁵³. Rada wykonywała także czynności kontrolne nad Kongregacją Kupiecką, również posłu-

¹⁴⁸ *Urządzenie wewnętrzne Senatu...*, (art. 29-30). W poł. XIX w. skanalizowane było w zasadzie jedynie śródmieście Krakowa. Szerzej zob. J. Demel, dz. cyt., s. 96. W archiwaliach zachowały się m.in. akta sprawy wymurowania kanału prywatnego między Rynkiem Głównym oraz ul. św. Jana, Sławkowską i przeczną. Zob. Pismo Rady Administracyjnej do Wydz. Spraw Wewnętrznych z 17 V 1847 nr 2684, WMK VI-12, k. 1415. Prace prowadził Jakub Fischer (zob. jego deklarację, na kwotę 14 617 złp, ibidem, k. 1439).

¹⁴⁹ Rozporządzenie Senatu Rząd. z 12 V 1817 nr 2933 DGS, *Instrukcja dla Ekonomy Miasta Krakowa*, WMK V-89, k. 479- 524. W Ekonomii Miejskiej pracowali także adiunkt, pisarz, asesor materiałów kamiennych, murowanych, żelaznych i drzewnych oraz dozorca cegielni, wapna i drzewa do wypalania cegły. Ekonomia składała Wydz. Spraw Wewn. raporty coroczne i co trzymiesięczne.

¹⁵⁰ Komitet został utworzony rozporządzeniem Senatu Rząd. z 14 XII 1821 nr 4672 DGS. Był organem obywatelskim, powołanym do konsultowania spraw z zakresu budownictwa miejskiego oraz „planów upięknienia” Krakowa; w szczególności nadzorował wykorzystanie przez władze z „grosza publicznego”.

¹⁵¹ Szerzej zob. K. Grodziska-Ożóg, *Cmentarz Rakowicki w Krakowie (1803-1939)*, Kraków 1987, passim. Rada wykonywała nadzór za pośrednictwem Wydz. Spraw Wewnętrznych, który odpowiadał m.in. za cenzurę napisów umieszczanych na nagrobkach.

¹⁵² Rozporządzenie Senatu Rząd. z 5 XII 1842 nr 6432 DGS, *Przepisy o Cmentarzach i stawianiu nagrobków*, Dz. Praw WMK z 1842 r. Gospodarzem CG był Jan Kłosowski, kamieniarzem zaś Jan Galli (Obwieszczenie Wydz. Spraw Wewnętrznych z 12 V 1843 nr 3659, Dz. Rząd. WMK z 24 V 1843 nr 70-71, s. 277). Dozorca prowadził „dzienniki zgonów” oraz wypisywał tzw. kartki pogrzebowe.

¹⁵³ Rozporządzenie Senatu Rząd. z 26 V 1843 nr 2650 DGS *Urządzenia Cechowe*, Dz. Praw WMK z 1843 r. Należało do niej m.in. zatwierdzanie uchwał cechów dotyczących przyjęcia w poczet majstrów oraz rozpatrywanie skarg na odmowę w powyższym względzie.

gując się komisarzami¹⁵⁴. Dotyczyło to także kupców żydowskich¹⁵⁵, a oprócz tego wyszynku alkoholu¹⁵⁶, przemytu rozmaitych towarów do Krakowa¹⁵⁷, przestrzegania urzędowych cen żywności itp.¹⁵⁸.

Radzie podlegał także Urząd Probierny, który zajmował się wybijaniem próby (tzw. cechy rządowej) na wytwarzanych przez jubilerów i złotników, wyrobach ze srebra i złota, co zapewniało ich odpowiednią jakość. W okresie rządów Rady Probiernym Rządowym był Dominik Lipnicki¹⁵⁹.

Przedmiotem zainteresowania Rady były też warunki świadczenia pracy najemnej przez służbę domową, robotników-wyrobników oraz czeladź wiejską, nie podlegających regulacjom dla rzemieślników. Tytułem przykładu, Wydz. Spraw Wewnętrznych rozpoznawał odwołania od orzeczeń w sprawach dotyczących stosunków między panem a służącym¹⁶⁰. Odrębne regulacje przyjęto dla służących narodowości żydowskiej, którzy musieli uzyskać zgodę na pobyt w Krakowie¹⁶¹. Nadzór obejmował też funkcjonowanie tzw. Kantoru służących, będącego organem pośrednictwa pracy, a także łagodzącym ewentualne konflikty między zatrudniającymi i zatrudnionymi¹⁶².

Interesujące były także formy opieki i zwierzchności nad ludnością chłopską, która stanowiła ogromną większość ludności WMK. Przykładowo, Rada wypłacała środki z tzw. funduszu wsparcia usamowolnionych włościan, dla osób dotkniętych skutkami klęsk żywiołowych bądź znajdujących się w szczególnie trudnej sytuacji materialnej (np. spowodowanej pożarem zabudowań)¹⁶³. Zatwierdzała też umowy o

¹⁵⁴ Ustawa Zgromadzenia Reprezentantów z 8 I 1821 *Prawo o urządzeniu wolności handlu*, ogłoszona pismem Senatu Rządzącego z 16 I 1821 nr 190 DGS, Dz. Rozporz. Rząd. WMK z 1821 r. Nadzór dotyczył m.in. zasad przyjmowania uczniów (terminatorów), prowadzenia kasy Kongregacji, wyborów władz Kongregacji itd.

¹⁵⁵ Zob. Rozporządzenie Senatu Rząd. z 14 XI 1842 nr 6029 DGS, *Przepisy dla Starozakonnych trudniących się kupiectwem lub bankierstwem*, Dz. Praw WMK z 1842 roku.

¹⁵⁶ Szerzej zob. Rozporządzenie Senatu Rząd. z 6 III 1843 nr 1163 DGS, *O szynkowaniu trunków po wsiach Okręgowych*, Dz. Praw WMK z 1843 r. oraz Rozporządzenie z 24 II 1845 nr 915 DGS, *Przepisy ustanawiające jednostajność cen wódki w Okręgu*, Dz. Praw WMK z 1845 r.

¹⁵⁷ Szerzej zob. Rozporządzenie Senatu Rząd. z 20 I 1841 nr 346 DGS, *Przepisy o instruowaniu spraw defraudacyjnych*, Dz. Praw WMK z 1841 r.

¹⁵⁸ Szerzej zob. Rozporządzenie Senatu Rząd. z 11 IV 1842 nr 1804 DGS, *Zastosowanie przepisów policyjnych co do kar na przestępstwa przeciw cenie rzeczy, czyli taxie*, Dz. Praw WMK z 1842 r.

¹⁵⁹ Dotyczyły go Rozporządzenia Senatu Rząd.: z 7 VII 1843 nr 3453 DGS, *Ustawa zabraniająca wyrobienia złota i srebra na próbę dowolną*, Dz. Praw WMK z 1843 r., z 7 VII 1843 nr 3453 DGS, *Instrukcja dla Urzędu Probiernego*, WMK V-202, k. 997-999, oraz z 27 I 1845 nr 472 DGS, *Zmiany w postanowieniu Nr 3453 DGS z r. 1843 względem uproszczenia manipulacji Urzędu Probiernego*, Dz. Praw WMK z 1845 r. Szerzej zob. M. Mataniak, *Utworzenie Urzędu Probiernego w Krakowie i jego działalność w latach 1843-1853*, „*Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego*”, t. XIX, Kraków 2016, s. 179-198.

¹⁶⁰ Ustawa z 27 XII 1821 *Urządzenie służących, czeladzi i wyrobników*, Dz. Rozporz. Rząd. z 1822 r. (art. 60-63). Wyroki w I instancji wydawali Komisarze Dystryktowi bądź Dyrekcja Policji.

¹⁶¹ Rozporządzenie Senatu Rząd. z 5 IX 1823 nr 2918 DGS, *Urządzenie służących żydowskich*, Dz. Praw Rzeczypospolitej Krakowskiej z 1823 r. (art. 2-3).

¹⁶² Rozporządzenie Senatu Rząd. z 25 IV 1822 nr 1432 DGS, *Rozwinięcie prawa urządzającego kantor służących*, Dz. Praw Rzeczypospolitej Krakowskiej z 1822 r. Kantor prowadził ewidencje pracowników, sprawował też nadzór policyjny. Jego działalność dotyczyły również statuty Dyrekcji Policji.

¹⁶³ W 1847 r. na funduszu zgromadzono 40 000 złp, w tym 9000 złp uzyskanych z pożyczek. Sze-

zamianę powinności włościńskich (najczęściej tzw. dziesięciny wytycznej) na osep wieczysty. Akty zamiany sporządzały komisje gruntowe, powołane przez właściwe sądy pokoju. Po zapoznaniu się z klasyfikacją gruntów oraz wykazem kategorii gruntów, wniosek o zamianę był kierowany do podmiotów wykonujących uprawnienia wobec ludności chłopskiej (np. diecezjalnego Konsystorza Generalnego, w przypadku wnoszonej dziesięciny) bądź właściciela wsi, a następnie zatwierdzany przez Radę Administracyjną¹⁶⁴. Zatwierdzała ona także punkty przedugodnie, spisywane przy zawieraniu umów przenoszących własność nieruchomości gruntowych¹⁶⁵.

Rada wykonywała też istotne uprawnienia związane z obecnością Kościoła katolickiego, będącego zresztą w WMK „religią panującą”. W związku z tym, utrzymywała korespondencję z Konsystorzem Generalnym Diecezji Krakowskiej (kuria diecezjalna) oraz krakowską kapitułą katedralną; relacje, ale tylko częściowo, opierały się na zasadach charakterystycznych dla tzw. józefinizmu. Rada ponosiła odpowiedzialność za stan majątku kościelnego, w tym świątyni, „budynków plebańskich, wikarialnych i sług kościelnych” a także innych zabudowań (dzwonnice, kostnice etc.). Swoje kompetencje wykonywała przy pomocy dozorów kościelnych, w których zasiadali: kolator, proboszcz, Komisarz Dystryktowy, a także trzech właścicieli ziemskich bądź tyłuż parafian, wskazanych przez rząd¹⁶⁶. Pewne uprawnienia przysługiwały jej także przy obsadzie godności kościelnych, co wynikało z Konstytucji WMK (1833). Wyznaczała tzw. Komisje cywilno-duchowne, które dokonywały wprowadzenia („intromisji”) beneficjatorów na parafie i przekazywały nominatom „temporalia” (składniki majątkowe), wchodzące w skład dóbr parafialnych; wyrażała również opinie np. w sprawie kandydatów na przełożonych zgromadzeń zakonnych¹⁶⁷.

Obszerną kategorię stanowiły uprawnienia administracji rządowej względem ludności żydowskiej, będącej znaczącą liczebnie społecznością Krakowa (w 1847 r. Żydzi stanowili 32,4 % ludności, ponad 13 000 osób); mieli też wyraźną przewagę w miasteczkach okręgowych. Aktem prawnym regulującym sytuację wyznawców religii mojżeszowej był „Statut zarządzający Starozakonnych” z 1817 r. Na jego podstawie Radzie Administracyjnej przysługiwał niemały katalog uprawnień, względem samo-

rzej zob. Pismo Rady Administracyjnej do Komisarza Nadwornego z 25 X 1847 nr 5925, WMK V-119, k. 751-753; S. Wachholz, *Rzeczpospolita Krakowska...*, s. 116 (przypis 71).

¹⁶⁴ Zob. np. *Akt zamiany dziesięciny na osep wieczysty dla wsi Mirów* (WMK V-114, k. 513-548), zawarty przed sądem pokoju okręgu V w Krzeszowicach; Decyzja Konsystorza Generalnego Diecezji Krakowskiej z 15 IX 1847 nr 744; Uchwała Rady Administracyjnej z 30 IX 1847 nr 5214. Z dóbr uiszczana była dziesięcina dla kościoła parafialnego w Porębie (14 korców 25 garnców żyta, 6 korców 19 garnców jęczmienia). Zatwierdzanie przez Radę odbywało się na podstawie wniosku Wydz. Spraw Wewn.

¹⁶⁵ Zob. Pismo Jędrzeja i Franciszki Krzanów do Rady Administracyjnej z 24 II 1851 (do nr 2570), WMK V-120, k. 327.

¹⁶⁶ Szerzej zob. Rozporządzenie Senatu Rząd. z 1 III 1843 nr 1140 DGS, *O dozorach kościelnych po parafiach*, Dz. Praw WMK z 1843 r. oraz M. Mataniak, *Dozory kościelne w Krakowie w latach 1800-1853. Organizacja i zakres kompetencji*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie”, R. LXII (2017), s. 123-149.

¹⁶⁷ *Konstytucja Wolnego Miasta Krakowa i jego Okręgu z 29 lipca 1833 r.* [w:] M. Kallas, M. Krzymkowski, *Historia ustroju i prawa w Polsce 1772/1795-1918. Wybór źródeł*, Warszawa 2006, s. 195 (art. 13). Wyjątek stanowiły cztery kanonie kapitulne, zastrzeżone dla doktorów fakultetów UJ.

rządowych gmin żydowskich, czyli tzw. komitetów starozakonnych (w Krakowie i Chrzanowie). Dotyczyły one m.in. zwoływania wyborów do komitetów (odbywały się pod nadzorem komisarza rządowego), kontroli rabinów (pełniących funkcje religijne i administracyjne) oraz nadzorowania żydowskich synagog, łaźni i szpitali. Kontrola ludności żydowskiej odbywała się również przy pomocy ksiąg ludności (urodzeń, małżeństw i zgonów). Rada wystawiała Żydom świadectwa obywatelstwa (tzw. karty krajowości bądź świadectwa tutejszo-krajowości); udzielała zezwoleń na małżeństwa żydowskie¹⁶⁸.

Za pośrednictwem Komisarza Rządowego Instytutów Naukowych Rada sprawowała również nadzór nad szkolnictwem początkowym (zatwierdzanie budżetów, budowa szkół, nominacje dla nauczycieli)¹⁶⁹ oraz średnim (6-klasowe liceum św. Anny oraz 3-klasowa szkoła św. Barbary, później Instytut Techniczny). Pewne czynności wykonywała też, na podstawie „Statutu zarządzającego” z 1833 r. względem Uniwersytetu Jagiellońskiego¹⁷⁰.

Wśród spraw nadzorczych nad działalnością instytucji charytatywnych w Krakowie (Towarzystwo Dobroczynności, Arcybractwo Miłosierdzia i Banku Pobożnego), wskazać należy zatwierdzanie przez Radę zapisów i legatów czynionych na ich rzecz przez mieszkańców Krakowa¹⁷¹. Rada troszczyła się również o tzw. Dom Schronienia Ubogich, prowadzony przez Towarzystwo Dobroczynności na zamku wawelskim (do 1846 r.)¹⁷², jak też o tzw. Dom Wychowania Sierot na Wawelu¹⁷³ oraz podobne placówki w innych częściach Krakowa¹⁷⁴. Ponadto, Rada organizowała zbiórki na cele charytatywne¹⁷⁵.

¹⁶⁸ Statut zarządzający Starozakonnych w Wolnym Mieście Krakowie i jego Okręgu nr 1358 Dz. Konf., „Dziennik Rozporządzeń Rządowych WMK” z 1817 roku. Szerzej zob. A. Jakimyszyn, *Żydzi krakowscy w dobie Rzeczypospolitej Krakowskiej. Status prawny. Przeobrażenia gminy. System edukacyjny*, Kraków-Budapeszt 2008; Ustawa z 5 VII 1844 *Prawo co do zawierania małżeństw przez Starozakonnych*, ogłoszona pismem Senatu Rząd. nr 3106 DGS, Dz. Praw WMK z 1844 r. Kompetencje obejmowały też zatwierdzanie propozycji gmin w sprawach budżetowych.

¹⁶⁹ Przykładowo, w 1846 r. w Krakowie było 10 szkół początkowych, do których uczęszczało 731 uczniów; w okręgu zaś 44 szkółki wiejskie (3997 uczniów). Zob. *Raport o stanie Szkół Początkowych WMK i Jego Okręgu z roku 1846*, WMK XIV-140, k. 1255-1256 i 1259.

¹⁷⁰ Statut Organiczny Uniwersytetu Krakowskiego z 15 VIII 1833, ogłoszony pismem Senatu Rząd. z 24 VIII 1833 nr 5269 DGS, Dz. Praw WMK z 1833 r.; K. Mrozowska, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1795-1850* [w:] *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1765-1850*, t. II, cz. I, red. K. Opalek, Kraków 1965, s. 186-187. Organami UJ była Wielka Rada Uniwersytecka oraz podlegający jej Senat Uniwersytecki.

¹⁷¹ Zob. np. Obwieszczenie Rady Administracyjnej z 5 IX 1846 nr 5892, Dz. Rząd. MK nr 104 z 22 IX 1846 (zatwierdzenie legatu Franciszka Ciesielskiego dla Towarzystwa Dobroczynności, 5000 złp).

¹⁷² Rozporządzenie Senatu Rząd. z 5 II 1817 nr 386 DGS, *O urzędzeniu na Zamku domu dla żebraków*, Dz. Rozporz. Rząd. z 1817 r. Zadaniem Domu była m.in. pomoc żebrakom i włóczęgom.

¹⁷³ Rozporządzenie Senatu Rząd. z 14 V 1841 nr 1587 DGS, *Urządzenie domu sierot na Zamku*, Dz. Praw WMK z 1841 r. Decyzje o skierowaniu dziecka do Domu Sierot wydawał Wydz. Spraw Wewnętrznych.

¹⁷⁴ J. Demel, dz. cyt., s. 109-110. W 1846 r. utworzono takowe na Kleparzu i w Śródmieściu, a następnie na Zwierzynku.

¹⁷⁵ Zob. Obwieszczenie Rady Administracyjnej z 19 XII 1846 nr 6090, WMK V-185, k. 543 oraz *Wykaz osób wplacających*, ibidem, k. 539 i 548. Zbiórka dotyczyła najuboższych mieszkańców Krakowa;

Spośród spraw kulturalnych, wskazać można nadzorowanie Teatru Miejskiego, co odbywało się za pośrednictwem tzw. Komitetu Teatralnego. W jego skład wchodził: komisarz rządowy, przedstawiciel Dyrekcji Policji, trzech wskazanych przez Radę „miłośników sztuk pięknych”, „zasłużony artysta dramatyczny” (zarazem reżyser) oraz sekretarz (referent Wydz. Spraw Wewnętrznych)¹⁷⁶.

Pewne uwagi należy również odnieść do nadzoru Rady Administracyjnej nad wymiarem sprawiedliwości. W połowie lat czterdziestych sprawowały go: sądy pokoju, Trybunał miasta Krakowa i Sąd Wyższy, a także Najwyższy Sąd Karny (do 1847 r.) oraz Sąd Karny Wojskowy (dla milicjantów)¹⁷⁷. Zasadnicze zmiany organizacyjne wprowadzono w 1847 r.¹⁷⁸.

Do tego czasu, Radzie przysługiwały kompetencje nominacyjne, co dotyczyło sędziów (w tym prezesów sądów oraz sędziów pokoju), członków tzw. zwierzchności hipotecznej (wśród nich Regent Akt Hipotecznych) oraz urzędników sądowych (np. woźni). Miała też prawo ich zawieszania w urzędowaniu i pobieraniu pensji, udzielenia urlopów itp. Zapewniała też wyposażenie biur sądowych, lokale itp. Nadzór nad „biegiem sprawiedliwości” był jednak sprawowany za pośrednictwem prezesów sądów¹⁷⁹. Należy dodać, że Rada wykonywała też uprawnienia nadzorcze względem krakowskiego notariatu i adwokatury¹⁸⁰.

Szeroki zakres uprawnień dotyczył również systemu więziennictwa, obejmującego trzy rodzaje zakładów: a) więzienia inkwizycyjne, b) areszty dla skazanych na kary policyjne, c) więzienia I stopnia (z art. 126 cz. I Kodeksu karnego)¹⁸¹. Do maja 1846 r. nadzór był wykonywany przy udziale Komitetu Więziennego¹⁸². Uprawnienia Rady

udało się zebrać ok. 2000 złp.

¹⁷⁶ Zob. Rozporządzenia Senatu Rząd.: z 4 IV 1845 nr 6332 DGS, *Instrukcja dla Komitetu Teatralnego*, ANKr, „Akta Teatru Miejskiego w Krakowie 1843-1852”, TM 60 (dawna sygn. II 729), k. 2029-2041 oraz z 23 XII 1842 nr 6761 DGS *Urządzenie Dyrekcji Teatralnej*, ANKr, TM 61, k. 211-213. Szerzej na temat działalności teatrów w Wolnym Mieście Krakowie zob. Z. Jabłoński, *Teatr Hilarego Meciszewskiego*, „Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie”, R. XXVIII (1983), s. 101-169.

¹⁷⁷ *Statut Organiczny dla Władz Sądowych* z 27 I 1842 nr 3 Dz.Konf., Dz. Praw WMK z 1842 r. Rozdz. I „Postanowienia ogólne” (art. 1). Funkcje quasi-sądowe sprawowały: Dyrekcja Policji, Komisarze Dystryktowi oraz Wydz. Spraw Wewnętrznych.

¹⁷⁸ Obwieszczenie Komisarza Nadwornego z 3 VII 1847 nr 2129, *O sprawowaniu jurysdykcji kryminalnej w Okręgu Krakowskim*, Dz. Rząd. Miasta Krakowa i jego Okręgu, nr 142-143 z 14 VII 1847, s. 565-566 (to samo w: PGS, R. 29: 1847, s. 325-327).

¹⁷⁹ *Statut Organiczny dla Władz Sądowych ...*, Rozdz. XI „O mianowaniu, zawieszaniu w Urzędzie lub oddaleniu od tegoż Urzędników Sądowych”; Rozdz. XIII „O nadzorze wymiaru sprawiedliwości”.

¹⁸⁰ Zob. D. Malec, *Notariat w Departamencie Krakowskim Księstwa Warszawskiego oraz w Rzeczypospolitej Krakowskiej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, t. LIII, 2001, z. 2, s. 202 i n. Notariuszami w Krakowie byli: Eustachy Ekielski, Franciszek Jakubowski, Sebastian Korytowski, Józef Nonast, Franciszek Placer i Marcin Strzelbicki, w Chrzanowie zaś Ignacy Dorau. Zob. D. Malec, *Dzieje notariatu polskiego*, Kraków 2007, s. 295-298.

¹⁸¹ Rozporządzenie Senatu Rząd. z 18 VI 1834 nr 3387 DGS, *Instrukcja Więzień Kryminalnych*, Dz. Praw WMK z 1834 r. Tytuł I „O domach więziennych i umieszczaniu w nich więźni” (art. 134-135).

¹⁸² Pismo Naczelnika Administracji Cywilno-Wojskowej do Rady Administracyjnej z 6 V 1846 nr 234, Archiwum Narodowe w Krakowie-Ekspozytura w Spytkowicach, IW-3, k. 387. W jego skład wchodził: Prezes oraz Prokurator Trybunału oraz dwóch obywateli, wyznaczonych przez Radę Administracyjną. *Instrukcja Więzień Kryminalnych...*, Tytuł II „O dozorcze więzień i służbie więziennej” (art.

dotyczyły zarówno spraw gospodarczych (zatwierdzanie budżetów, wyżywienie i odzież dla więźniów, ich zatrudnianie itd.), jak też porządku i bezpieczeństwa. Dyrektorem krakowskiego Gmachu Więzień Kryminalnych (w dawnym klasztorze św. Michała, ul. Kanonicza 177) był Inspektor Więzień Kryminalnych (Feliks Wierciszewski, następnie Antoni Hryniewiecki), któremu podlegała służba więzienna: odźwierny, kapral dozorców, kilku (8-12) strażników oraz woźni. Swoje obowiązki pełnili również pisarz więzienny, lekarz i kapelan („katecheta”)¹⁸³.

Obiektywne podsumowanie działań podejmowanych przez Radę Administracyjną w trudnym dla Krakowa okresie 1846-1847, nie jest zadaniem łatwym. Można tutaj z pewnością wskazać pewne osiągnięcia, nie mniej było też porażek. Z jednej strony, nie sposób nie przyznać racji S. Grodzkiemu, który sytuował Radę Administracyjną wśród typowych instytucji prowizorycznych, które Austriacy powoływali w Galicji (oraz innych prowincjach), przy okazji wprowadzania zmian terytorialnych i ustrojowo-politycznych, a także w razie pojawienia się zasadniczych trudności w skutecznym zarządzie państwowym (np. w okresie kampanii wojennych)¹⁸⁴.

Również katalog praw i obowiązków Rady był tworzony jeszcze w perspektywie zadań realizowanych przez administrację działającą w duchu kameralistyki i wypływającej z niej nauki o policji. Tego rodzaju administracja, charakterystyczna dla przełomu XVIII i XIX w., była wykonywana w imię dobrobytu i szczęścia osobistego poddanych, lecz bez ich udziału. W 19. stuleciu w organizacji pojawiały się, co stało się udziałem Rady (wcześniej: Senatu), elementy aktywności państwowej, która miała społeczeństwu zapewnić nieco lepsze warunki bytowania. Wyrażało się to poprzez urbanizację, popieranie rozwoju rolnictwa i przemysłu, handlu i rzemiosła, a także opiekę społeczną i zdrowotną, komunikację i szkolnictwo. Doktrynalnie, Rada działała w okresie stopniowego odchodzenia od dorobku szkoły prawa natury oraz prób powiązania działalności administracji z XIX-wieczną doktryną konstytucyjną¹⁸⁵. Nie można też pominąć pojawiających się w pracach Rady pewnych cech prawa administracyjnego, które były już typowe dla tzw. państwa prawnego¹⁸⁶. Wreszcie, dostrzec należy pozostawienie w składzie Rady polskich urzędników, którzy posługiwali się

15-16).

¹⁸³ Szerzej zob. *Instrukcja Więzień Kryminalnych...*, Tytuł I „O domach więziennych i umieszczeniu w nich więźni”; Tytuł II „O dozorcze więzień i służbie więziennej”; Tytuł III „O porządku domowym w więzieniach”; Tytuł IV „O służbie i straży więziennej”; Tytuł V „O zachowaniu więźni i ich karności”. Istotne funkcje nadzorcze wykonywał też Prezes Trybunału.

¹⁸⁴ S. Grodzki, *Historia ustroju społeczno-politycznego Galicji...*, s. 155-156.

¹⁸⁵ Szerzej zob. W. Witkowski, *Historia administracji w Polsce (1764-1989)*, Warszawa 2007, s. 54-55 oraz F. Longchamps, *Założenia nauki administracji*, Wrocław 1991, s. 18.

¹⁸⁶ Chodzi o zasady: a) prowadzenia działalności przez administrację w ramach przepisów prawa i na ich podstawie; b) dwustronnie wiążącego charakteru norm prawa administracyjnego, które powinny obowiązywać nie tylko obywateli, ale również organy administracji; c) zakazu ingerencji aparatu administracyjnego w sferę praw obywateli w dowolnych przypadkach i formach; d) ingerencji administracji w formach władczych jedynie na podstawie przepisów prawnych. J. Malec, *Narodziny polskiego prawa administracyjnego*, „Zeszyty Naukowe UJ. MLII. Prace Prawnicze”, z. 141, 1992, s. 74. Zob. też A. Dziadzio, *Koncepcja państwa prawa w XIX wieku- idea i rzeczywistość*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2005, t. LVII, z. 1, s. 186.

językiem ojczystym; okoliczność ta z pewnością nie była bez znaczenia dla mieszkańców Krakowa wraz z okęgiem. Rada próbowała wykonywać swoje, stopniowo ograniczane, obowiązki, nie tylko z uwzględnieniem obowiązujących przepisów, ale także biorąc pod uwagę dobro Krakowian oraz najważniejszych krakowskich instytucji (Uniwersytet Jagielloński, kościoły i klasztory, organizacje charytatywne, organizacje gospodarcze i inne).

BIBLIOGRAFIA

- Bartel W. M., *Ustrój i prawo Wolnego Miasta Krakowa (1815-1846)*, „Biblioteka Krakowska” nr 116, Kraków 1976.
- Barwiński E., *Organizacja władz w Galicji 1772-1918*, ANKr, zespół „Teki Eugeniusza Barwińskiego”, sygn. B 4.
- Bąkowski K., *Kronika Krakowska 1796-1848, cz. III: od r. 1832 do 1848*, „Biblioteka Krakowska” nr 42, Kraków 1909.
- Bęczkowska U., *Karol Kremer i krakowski urząd budownictwa w latach 1837-1860*, Kraków 2010.
- Bieniarzówna J., Małecki J. M., *Dzieje Krakowa, t. 3: Kraków w latach 1796-1918*, Kraków 1979.
- Bieniarzówna J., *Z dziejów liberalnego i konspiracyjnego Krakowa (1833-1846)*, „Biblioteka Krakowska” nr 106, Kraków 1948.
- Brodowicz M., *Ważniejsze dokumenta odnoszące się do swojego udziału w sprawach i losach Zakładów Naukowych b. W.M.Krakowa i jego Okręgu*, Kraków 1874.
- Chmiel A., *Ustrój Krakowa lat 1790-1866, cz. IV: 4 marca 1846-30 czerwca 1853*, ANKr, zespół „Spuścizna Adama Chmiela”, sygn. ACh 39.
- Cichoń P., *Dyrekcja Policji Wolnego Miasta Krakowa 1827-1846. Studium historyczno-prawne*, Kraków 2014, s. 113-114, 209.
- Cichoń P., *Przyczynek do dziejów Żandarmerii Wolnego Miasta Krakowa [w:] Regnare, gubernare, administrare: prawo i władza na przestrzeni wieków*, red. S. Grodziski, A. Dziadzio, Kraków 2012.
- Daszyk K. K., *Zanim Franciszek Józef stał się „naszym dobrym cesarzem”. Polacy z Galicji wobec Austrii i Habsburgów w latach 1848-1860 [w:] Galicja i jej dziedzictwo, t. 12: Galicja w roku 1848*, red. A. Bonusiak, M. Stolarczyk, Rzeszów 1999.
- Delamarre N., *Traite de la police ou l'on trouvera l'histoire de son etablissement les fonctions et les prerogatives de ses magistrats, t. I*, Paris 1719-1722.
- Demel J., *Początki kolei żelaznej w Krakowie*, „Kraków dawniej i dziś”, nr 6, Kraków 1954.
- Demel J., *Stosunki gospodarcze i społeczne Krakowa w latach 1846-1853*, „Biblioteka Krakowska” nr 107, Kraków 1951.
- Dokumenty dotyczące wcielenia Rzeczypospolitej Krakowskiej do Monarchii c.k. Austriackiej w r. 1846*, wyd. H. Księżarski, Kraków 1872.
- Dziadzio A., *Koncepcja państwa prawa w XIX wieku- idea i rzeczywistość*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2005, t. LVII, z. 1.
- Encyklopedia Krakowa*, Warszawa-Kraków 2000.
- Goclon J., *Konstytucje Wolnego Miasta Krakowa z 1815, 1818 i 1833 roku [w:] Konstytucje Polski. Studia monograficzne z dziejów polskiego konstytucjonalizmu*, red. M. Kallas, t. 1, Warszawa 1990.
- Grodziska-Ożóg K., *Cmentarz Rakowicki w Krakowie (1803-1939)*, Kraków 1987.
- Grodziski S., *Historia ustroju społeczno-politycznego Galicji 1772-1848*, Wrocław-Warszawa-

-Kraków-Gdańsk 1971.

Harl J. P., *Nauka Policji. Dzieło podręczne nieuchronnie potrzebne dla sprawujących Urzędy Policyjne i starających się o nie, obejmujące w sobie najnowsze wynalazki i doświadczenia względem szczególniejszym na Prawodawstwo tak Francuzkie, jako i krajów do Ligi Reńskiej należących*, Bydgoszcz 1811.

Jabłoński Z., *Teatr Hilarego Meciszewskiego*, „Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie”, R. XXVI-II (1983), s. 101-169.

Jakimyszyn A., *Żydzi krakowscy w dobie Rzeczypospolitej Krakowskiej. Status prawny. Przeobrażenia gminy. System edukacyjny*, Kraków-Budapeszt 2008.

Kallas M., Krzymkowski M., *Historia ustroju i prawa w Polsce 1772/1795-1918. Wybór źródeł*, Warszawa 2006.

Kopff W., *Wspomnienia z ostatnich lat Rzeczypospolitej Krakowskiej*, „Biblioteka Krakowska” nr 31, Kraków 1906.

Longchamps F., *Założenia nauki administracji*, Wrocław 1991.

Louis-Wawel J., *Kronika rewolucji krakowskiej w roku 1846*, Kraków 1898.

Malec D., *Dzieje notariatu polskiego*, Kraków 2007.

Malec D., *Notariat w Departamencie Krakowskim Księstwa Warszawskiego oraz w Rzeczypospolitej Krakowskiej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, t. LIII, 2001, z. 2.

Malec J., Malec D., *Historia administracji i myśli administracyjnej*, Kraków 2003.

Malec J., *Narodziny polskiego prawa administracyjnego*, „Zeszyty Naukowe UJ. MLII. Prace Prawnicze”, z. 141, 1992.

Malec J., *Przedmowa [w:] Początkowe prawidła policji ogólnej w Kraju*, t. I, Kraków 2008.

Mataniak M., *„Policja weterynarska” Wolnego Miasta Krakowa (1815-1846). Z dziejów organizacji służby weterynaryjnej na ziemiach polskich w XIX wieku [w:] 225 lat policji w Polsce*, t. 1: *Geneza i ewolucja policji*, red. P. Majer, M. Seroka, Olsztyn 2017, s. 69-87.

Mataniak M., *Dozory kościelne w Krakowie w latach 1800-1853. Organizacja i zakres kompetencji*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie”, R. LXII (2017), s. 123-149.

Mataniak M., *Funkcjonowanie więzienia w Wolnym Mieście Krakowie w I połowie XIX w.*, „Przeгляд Więziennictwa Polskiego”, nr 96, Warszawa 2017, III kwartał, 2017 (w druku)

Mataniak M., *Monopol solny w Wolnym Mieście Krakowie (1815-1846). Organizacja i zakres kompetencji Straży Solnej WMK*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” t. XXIII (2017) (w druku).

Mataniak M., *Rada Administracyjna. Studium z dziejów administracji krakowskiej w połowie XIX wieku*, rozprawa doktorska, promotor: prof. dr hab. Dorota Malec, Uniwersytet Jagielloński 2014.

Mataniak M., *System emerytalny dla urzędników Wolnego Miasta Krakowa. Część I: lata 1815-1837*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa”, t. 10 (2017), z. 2, s. 289-319

Mataniak M., *System emerytalny dla urzędników Wolnego Miasta Krakowa. Część II: lata 1838-1854*, tamże, t. 10 (2017), z. 3 (w druku).

Mataniak M., *Szlachtuz Generalny - ze studiów nad administracją skarbową Wolnego Miasta Krakowa (1815-1846)*, „Res Gestae. Czasopismo Historyczne”, t. 3/2016, s. 121-150.

Mataniak M., *Utworzenie Urzędu Probierczego w Krakowie i jego działalność w latach 1843-1853*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego”, t. XIX, Kraków 2016, s. 179-198.

Mataniak M., *Zasady organizacyjne i funkcjonowanie Loterii Krajowej w Wolnym Mieście Krakowie (1822-1845). Z badań nad skarbowością na ziemiach polskich w XIX w.*, „Studia Historyczne”, t. 2016 (w druku).

Mrozowska K., *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1795-1850 [w:] Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1765-1850*, t. II, cz. I, red. K. Opałek, Kraków 1965.

- Namysłowski W., *Milicja Wolnego Miasta Krakowa 1815-1845*, „Biblioteka Krakowska” nr 48, Kraków 1913.
- Pamiętka z Krakowa. Opis tego miasta i jego okolic przez Józefa Mączyńskiego z rycinami i planami*, cz. 1, Kraków 1845.
- Pańków S., *Archiwum Wolnego Miasta Krakowa*, „Archeion” t. XXII, 1954.
- Pilarczyk P. M., *Nieustająca Komisja Obrachunkowa. O kontroli państwowej w Rzeczypospolitej Krakowskiej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, t. LXIV, 2012, z. 2.
- Przejażdżka po okręgu krakowskim z 1853 r.* [w:] *Romantyczne wędrówki po Galicji*, Wybrał, opracował i przedmową poprzedził A. Zieliński, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1987.
- Purchla J., *Kraków u progu autonomii galicyjskiej*, „Rocznik Krakowski”, t. LVI, 1990.
- Sapieha L., *Wspomnienia z lat od 1803 do 1863 roku. Z przedmową S. Tarnowskiego*, wyd. B. Pawłowski, Lwów 1914.
- Śliwa M., *Rok 1846 w Galicji i późniejsza rewolucja 1848* [w:] *Rok 1846 w Galicji. Ludzie-wydarzenia-tradycje. Zbiór studiów*, red. M. Śliwa, Kraków 1997, s. 7-20.
- Tyrowicz M., *Jan Tyssowski i rewolucja 1846 r. w Krakowie. Dzieje porwy i pokuty*, Kraków 1986.
- Wachholz S., *Rzeczpospolita Krakowska. Okres od 1815 do 1830 r.*, Warszawa 1957.
- Wielogłowski W., *Kraków jako główne targowisko zbożowe i punkt handlowo-przemysłowy*, Kraków 1860.
- Witkowski W., *Historia administracji w Polsce (1764-1989)*, Warszawa 2007.
- Wurzbach C., *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, t. II, Wien 1857.
- Zahorski A., *Centralne instytucje policyjne w Polsce w dobie rozbiorów*, Warszawa 1959.
- Żaliński H., *18 lutego-3 marca 1846. Czternaście dni, które wstrząsnęły Krakowem* [w:] idem, *Kraj, emigracja, niepodległość. Studia i szkice*, Kraków 2006, s. 148-163.